TYRIMO ATASKAITA

VAIKO TEISIŲ PADĖTIS LIETUVOS STACIONARIOSE GLOBOS IR UGDYMO ĮSTAIGOSE

Globali iniciatyva psichiatrijoje
Lietuvos telefoninių psichologinės pagalbos tarnybų asociacija
Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga
Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“
Paramos vaikams centras
Žmogaus teisių stebėjimo institutas

Rimantė Šalaševičiūtė
Audronė Bedorf
Vytautas Blažys
Dovilė Juodkaitė
Aušra Kurienė
Agnė Kurutytė
Dana Migaliova
Robertas Povilaitis
Dainius Pūras
Eglė Rimšaitė

Rėmėjai:

European Commission

norden
Šiaurės ministrų tarybos
biuras Lietuvoje

Kalbos redaktorė Jūratė Žeimantienė

Ši ataskaita buvo išleista įgyvendinant Europos Komisijos finansuojamą projektą “Žmogaus teisių stebėjimas ir kankinimų prevencija uždarose institucijose: kalėjimuose, policijos areštinėse, psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose Baltijos šalyse“. Čia išreikšta nuomonė priklauso autoriams ir todėl jokiu būdu neturi būti laikoma atspindinčia oficialią Europos Komisijos nuomonę.

5 **Tyrimo pristatymas**

9 **Stacionarios vaikų globos ir ugdymo įstaigos**
Apskričių ir savivaldybių vaikų globos namai
Specialiosios mokyklos
Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai

11 **Stacionarių vaikų globos ir ugdymo įstaigų veiklos teisinis reglamentavimas**
Globos organizavimas
Vaikų globos namai
Socialinės globos įstaigos vaikams ir jaunuoliams su proto negalia (pensionatai)
Specialiosios mokyklos
Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai

19 **Šiuolaikiniai pagalbos vaikams sistemos principai**

20 **Tyrimo rezultatai**
Įstaigų paskirtis ir atitikimas šiuolaikiniams pagalbos vaikui ir šeimai principams
Pagrindiniai vaiko teisių pažeidimai įstaigose
Įstaigų geografinės padėties reikšmė
Stacionarių vaikų globos ir ugdymo įstaigų globotiniai

28 **Vaikų patekimas į stacionarias vaikų globos ir ugdymo įstaigas bei išvykimas iš jų**
Globos namai
Specialiosios mokyklos
Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai

37 **Stacionarių vaikų globos ir ugdymo įstaigų darbuotojai**

38 **Išvados ir rekomendacijos**

Tyrimo pristatymas

2005 metų rudenį šešios organizacijos – Globali iniciatyva psichiatrijoje, Lietuvos telefoninių psichologinės pagalbos tarnybų asociacija, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Paramos vaikams centras ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga susijungė į koaliciją, kurios tikslas – ištirti vaikų teisių padėtį globos ir specialiojo ugdymo įstaigose.

Nuo 2005 m. lapkričio iki 2006 m. balandžio buvo aplankyta 20 Lietuvos įstaigų, dirbančių vaikų globos, priežiūros ir ugdymo srityje: Vėliučionių, Čiobiškio ir Gruzdžių specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai; Vilniaus miesto vaikų pensionas bei Vilijampolės vaikų ir jaunimo pensionas; Vilniaus 3-oji, Rusnės, Žagarės, Mažeikių ir Rudnios specialiosios internatinės mokyklos; Šiaulių ligoninės Vaikų ligų klinikos Vaikų psichiatrijos skyrius; Švėkšnos sanatorinė mokykla-internatas; Vilniaus ir Kauno Vaiko teisių apsaugos tarnybos bei Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras; Vilniaus miesto pedagoginė psichologinė tarnyba; Vaikų gerovės centras „Pastogė“ Kaune; Algimanto Bandzos kūdikių ir vaikų globos namai Panevėžyje; Kauno apskrities ugdymo ir globos centras; Šiaulių vaikų globos namai.

Šioje ataskaitoje specialiąsias mokyklas, specialiuosius auklėjimo ir globos namus, pensionus bei globos namus vadinsime stacionariomis globos ir ugdymo įstaigomis.

Tyrime dalyvavo šie ekspertai:

Rimantė Šalaševičiūtė, Vaiko teisių apsaugos kontrolierė.

Audronė Bedorf, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos patarėja;

Vytautas Blažys, Vilniaus universitetinės vaikų ligoninės filialo Vaiko raidos centro vaikų psichiatras;

Dovilė Juodkaitė, Globalios iniciatyvos psichiatrijoje direktorė, teisininkė;

Aušra Kurienė, Paramos vaikams centro direktorė;

Agnė Kurutytė, Žmogaus teisių stebėjimo instituto projektų vadovė;

Dana Migaliova, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrijos „Viltis“ asociacijos vadovė, Neįgaliųjų reikalų tarybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos narė;

Robertas Povilaitis, Vilniaus universitetinės ligoninės filialo Vaiko raidos centro Vaikų linijos vadovas, Lietuvos telefoninių psichologinės pagalbos tarnybų asociacijos valdybos narys;

Dainius Pūras, Vilniaus universiteto docentas, Vaikų psichiatrijos ir socialinės pediatrijos centro vedėjas;

Eglė Rimšaitė, Globalios iniciatyvos psichiatrijoje projektų vadybininkė;

Projektą rėmė Europos Komisija ir Šiaurės šalių ministrų taryba.

Tyrimui buvo parengtas klausimynas, apimantis šias sritis:
• bendrą informaciją apie įstaigą, jos tikslus, veiklą, funkcijas, teikiamas paslaugas, darbo metodus, vaikų kaitą, darbuotojus;
• įstaigoje globojamus vaikus, jų šeimos padėtį, sveikatos būklę, pagrindinius poreikius;
• vaiko teisės augti šeimoje, bendrauti su tėvais, broliais ir seserimis užtikrinimą bei įgyvendinimą;
• smurto ir problemiško elgesio įstaigoje valdymą;
• bendradarbiavimą su kitomis įstaigomis: vaiko teisių apsaugos tarnybomis, sveikatos priežiūros, švietimo ir ugdymo, socialinės apsaugos įstaigomis, policija ir kt.;
• pagrindines problemas, iškylančias įstaigos veikloje dėl posovietinio paveldo, teisinės bazės spragų, nesėkmingo tarpžinybinio bendradarbiavimo, neefektyvaus vaikų globos sistemos valdymo ir kitų priežasčių.

Sudarant klausimyną buvo remiamasi šiais Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracijos (1959 m.) bei Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (1989 m.) principais:
• Vaikui be jokių išimčių garantuojamos visos teisės.
• Vaikui teikiama ypatinga apsauga ir sudaromos galimybės sveikai bei normaliai vystytis.
• Vaikui užtikrinamas visapusis socialinis aprūpinimas ir sveikatos priežiūra.
• Specialiųjų poreikių vaikas turi teisę į ypatingą globą, padedant jam gyventi visavertį gyvenimą ir integruotis į socialinę aplinką.
• Vaikas turi teisę gyventi su tėvais jų mylimas ir globojamas. Valstybė turi užtikrinti reikiamą paramą, kad tėvai galėtų įgyvendinti šią vaiko teisę.
• Vaikas turi teisę į mokymą, lavinimą, poilsį ir laisvalaikį.
• Vaikas turi teisę į apsaugą nuo bet kokio išnaudojimo ir netinkamo elgesio.
• Vaikas turi teisę į asmeninio gyvenimo apsaugą.
• Vaikas turi teisę į savo nuomonę ir jos reiškimą.

Vaiko teisių pažeidimams Lietuvos vaikų globos sistemoje išaiškinti buvo naudojamas stebėsenos metodas.

Stebėsenos (angl. – Monitoring) metodas yra naudojamas įvertinti žmogaus teisių padėtį įstaigose, kuriose tam tikru būdu ribojama žmogaus laisvė. Stebėsenos procesas apima tikrinimo rezultatų pristatymą (žodžiu ar raštu), rekomendacijų pateikimą atsakingoms nacionalinėms ir tarptautinėms instancijoms bei žiniasklaidai ir tolesnį tikrinimą, kaip minėtos rekomendacijos yra įgyvendinamos.
Stebėsena yra laikoma vienu efektyviausių prievartos ir netinkamos priežiūros prevencijos būdų.
Pagal stebėseną atliekančios įstaigos pavaldumą skiriamos šios nepriklausomos stebėsenos rūšys:
• Parlamento įsteigta Kontrolieriaus (Ombudsmeno) institucija. Paprastai jai suteikiami platūs įgaliojimai kovoti už žmogaus teises ir nagrinėti skundus. Savo ataskaitas ši institucija pateikia parlamentui.
• Ministerijoms priklausančios audito arba kontrolės instancijos, kurioms suteikiami dvigubi įgaliojimai: sulaikymo sąlygų priežiūra ir rekomendacijų ministerijoms teikimas.
• Nevyriausybinės organizacijos, kurioms suteikiamas leidimas vykdyti stebėseną. Jų ataskaitoms būdingas didesnis laisvumas, kritiškumas ir viešumas, tačiau jos dažnai susiduria su finansavimo bei leidimo lankytis įstaigose problemomis[1].

Prieš vykstant į įstaigą, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga kreipdavosi į jos administraciją, prašydama iš anksto pateikti informaciją apie įstaigą:

1 Monitoring Places of Detention. A Practical Guide. Association for the Prevention of Torture. Geneva, 2004.

jos nuostatus; vidaus tvarkos taisykles; 2005 metų etatų sąrašą bei informaciją apie konkrečius laisvus etatus; su vaikais dirbančių darbuotojų pareiginius nuostatus; 2005 metais įstaigoje gyvenusių ir šiuo metu joje gyvenančių vaikų sąrašą; pasirašomus susitarimus su vaiko tėvais (globėjais, rūpintojais) ar kitais asmenimis; informaciją dėl kaupiamų dokumentų apie vaiką; darbo su vaikais metodus bei metodikas; 2004 m. veiklos ataskaitą; veiklos audito ir patikrinimų ataskaitas. Su šia informacija ekspertai susipažindavo prieš lankydamiesi įstaigoje.

Apklausos forma buvo neterminuotos trukmės žodinis pusiau standartizuotas interviu. Vienoje įstaigoje būdavo apklausiama nuo 5 iki 10 personalo atstovų ir nuo 10 iki 15 vaikų. Pirmiausia ekspertų grupė pateikdavo klausimus įstaigos administracijai, paskui vykdavo individualūs interviu su personalo atstovais bei vaikais – įstaigos globotiniais ir ugdytiniais. 3-7 ekspertų grupė kiekvienoje įstaigoje praleisdavo nuo 3 iki 6 valandų. Po kiekvieno vizito tą pačią dieną būdavo apibendrinama apie aplankytą įstaigą surinkta informacija, kuri buvo naudojama rengiant galutinę ataskaitą.

Planuojant tyrimą buvo numatyta aplankyti 15 stacionarios vaikų globos ir ugdymo įstaigų, tačiau stebėjimo vizitų metu bendraujant su įstaigų administracija, rašant ataskaitas ir diskutuojant apie aplankytų įstaigų veiklą iškilo poreikis pakoreguoti lankomų įstaigų skaičių bei tipą. Buvo nuspręsta apsilankyti ir tokiose įstaigose, kurios tiesiogiai neteikia vaikų globos paslaugų, tačiau yra svarbi vaikų globos ir priežiūros paslaugų sistemos dalis – Vaiko teisių apsaugos tarnyboje, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centre, Pedagoginėje psichologinėje tarnyboje ir Šiaulių ligoninėje, taip pat moderniame naujo tipo paslaugas teikiančiame Vaikų gerovės centre „Pastogė“.

Ataskaitoje pateikti duomenys yra gauti iš vaikų, administracijos bei personalo, tiesiogiai dirbančio su vaikais. Kadangi tyrimo metu buvo siekiama išaiškinti pažeidimus, apsaugant informacijos teikėjus nuo persekiojimo ir remiantis Lietuvos Respublikos asmens duomenų apsaugos įstatymu, ataskaitos tekste neįvardijami konkretūs informaciją suteikę asmenys.

Šis skyrius yra vienintelė ataskaitos dalis, kurioje minimi aplankytų įstaigų pavadinimai, o tolesniuose skyriuose tebus nurodytas įstaigos tipas. Tyrimo tikslas – ne vaiko teisių padėties analizė atskirose vaikų globos įstaigose, bet visoje Lietuvos vaikų globos sistemoje. Todėl ataskaitoje nebus įvardijama, kokie konkretūs pažeidimai pastebėti kokioje konkrečioje įstaigoje. Antra vertus, daugelį išaiškintų vaiko teisių pažeidimų sunku sieti su atskiromis įstaigomis, nes juos lemia neefektyvus įvairių tarnybų bendradarbiavimas ir nepakankamas dalijimasis atsakomybe, kitaip tariant – sisteminės problemos.

Kodėl buvo vykdoma vaiko teisių stebėsena?
Atsakymų yra keletas.

Pirmiausia tai lėmė tikslinės grupės specifika – vaikai yra laikomi viena labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių, kurios teisių užtikrinimas ir apsauga reikalauja ypatingo dėmesio. O negalią turintys vaikai yra dar labiau pažeidžiami, nes net ir pačių pagrindinių šių vaikų poreikių tenkinimas priklauso nuo globėjų. Dėl ribotų bendravimo gebėjimų, nepakankamų žinių apie savo teises ir jų užtikrinimą jiems yra sunkiau apsiginti ar pasiskųsti. Ypač didelė pažeidimų tikimybė atsiranda tuomet, kai vaikai auga ne šeimoje, o yra globojami institucijoje.

Antra priežastis, paskatinusi vykdyti vaiko teisių stebėseną, buvo noras išaiškinti pažeidimus. Kaip teigia Powers, Mooney ir Nunno 1990[2], institucijose galimi trijų tipų pažeidimai:

• individualaus lygmens – pvz., kai vaikai patiria seksualinį ar emocinį smurtą iš darbuotojų arba kitų vaikų;

• programiniai pažeidimai – žemesni už minimalius paslaugų standartai, netinkami elgesio reguliavimo būdai (pvz., vaikų agresijos valdymas didinant vaistų dozes);

• pažeidimai, nulemti nesėkmingo sistemos funkcionavimo, – neteisingos diagnozės, nepagrįstai skiriama institucinė globa, nepakankamos pastangos grąžinti vaiką į šeimą, auganti priklausomybė nuo institucijų ir pan.

Shaughnessy 1984[3] prie šių pažeidimų dar prideda nepakankamą paramą vaikui, paliekančiam instituciją dėl pilnametystės.

Vaikai institucijose susiduria su pažeidimais, kurie turi įtakos jų agresyviam elgesiui, emocinėms, bendravimo ir psichologinėms problemoms, trukdančioms jiems sėkmingai vystytis. Be to, sulaukę pilnametystės ir palikę globos įstaigą, jos auklėtiniai paprastai nebūna pasirengę savarankiškam gyvenimui ir net „nežino, kaip pasisaldyti arbatą“[4], t.y. neturi elementarių buitinių įgūdžių.

Trečia priežastis – problemos mastas. Lietuva priklauso Centrinės ir Rytų Europos regionui, pasižyminčiam dideliu institucijose globojamų vaikų skaičiumi. Šiuo metu Lietuvoje be tėvų globos yra likę apie 14 tūkst. vaikų, iš jų 6 tūkst. globojami institucijose. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, Lietuvoje yra 96 vaikų globos įstaigos, iš jų 54 valstybiniai vaikų globos namai. 32 pastarųjų steigėjos yra apskritys, 22 – savivaldybės. Iš viso mūsų šalies įstaigose globojama 6,4 tūkst. vaikų (2004 m. pab. duomenys). Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, per metus tėvų globos vidutiniškai netenka apie 3 tūkst. vaikų, ir šis skaičius nemažėja.

Ketvirta priežastis – prieš metus vykdyto Žmogaus teisių stebėsenos uždarose psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose tyrimo rezultatai. Jį atlikę ekspertai pastebėjo, jog dalis psichoneurologinių pensionatų gyventojų yra pilnametystės sulaukę stacionarių vaikų globos įstaigų gyventojai — jiems nesiūlomos gyvenimo ir priežiūros bendruomenėje alternatyvos, tad jie automatiškai perkeliami iš analogiško profilio vaikų įstaigos į suaugusiųjų[5]. Kitaip tariant, nuo pat vaikystės prasideda „neįgalaus asmens karjera“ (Egger 1999)[6] – keliavimas iš vienos globos ir priežiūros įstaigos į kitą, niekuomet nesvarstant sugrįžimo į bendruomenę galimybės.

Penkta priežastis – įtakingų tarptautinių organizacijų, analizavusių Lietuvos vaikų globos sistemą, pateiktos rekomendacijos, siūlančios vykdyti reguliarią vaikų globos įstaigų stebėseną, siekiant išaiškinti tiek konkrečius pažeidimus atskirose įstaigose, tiek sisteminius trūkumus.

2 Powers, J.L., Mooney, A., & Nunno, M. (1990). Institutional abuse: A review of the literature. Journal of Child and Youth Care, 4, 81-95.

3 Shaughnessy, M. F. (1984) 'Institutional child abuse.' Children and Youth Services Review, Vol. 6, pp. 311-318.

4 Kathleen Hunt, (1998) report 'Abandoned to the State: Cruelty and Neglect in Russian Orphanages'. Human Rights Watch.

5 Arūnas Germanavičius, Dainius Pūras, Dovilė Šakalienė, Eglė Rimšaitė, Lina Mališauskaitė, Robertas Povilaitis (2005) „Žmogaus teisių stebėsena uždarose psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose“. Projekto ataskaita. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Globali iniciatyva psichiatrijoje, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, Vilniaus psichosocialinės reabilitacijos centras, Vilnius.

6 Egger, P. 1999, Die Konstruktion "Behinderung" oder die Macht der Normierung. Institut für Erziehungswissenschaften der Geistenwissenschaftlichen Fakultät der Universität Innsbruck.

Stacionarios vaikų globos ir ugdymo įstaigos

Šiame skyriuje bendrais bruožais aptarsime projekto vykdymo metu aplankytas vaikų globos ir ugdymo įstaigas: apskričių ir savivaldybių vaikų globos namus, specialiąsias mokyklas, specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus bei kitas gimininges, tačiau į šias grupes nepatenkančias įstaigas.

Apskričių ir savivaldybių vaikų globos namai

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2005 m. pradžioje Lietuvoje buvo 14,5 tūkst. be tėvų globos likusių vaikų. 43 proc. jų buvo globojami įvairiose vaikų globos įstaigose[7].

Kaip jau buvo minėta, Lietuvoje yra 54 valstybiniai globos namai: 32 steigėjos – apskritys, 22 – savivaldybės. Tiesa, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus žiniomis, yra dar vieni savivaldybių globos namai.

Vaikų globos įstaigos yra finansuojamos iš Lietuvos valstybės biudžeto lėšų, savivaldybių biudžeto lėšų ir kitų šaltinių. Pagrindinis apskričių vaikų globos namų finansavimo šaltinis – valstybės biudžeto lėšos, kurių asignavimų valdytojai yra apskričių viršininko administracijos. Pagrindinis savivaldybių vaikų globos namų finansavimo šaltinis – savivaldybių biudžetai, kurių asignavimų valdytojai yra vaikų globos namai. Todėl vaikų globos namų finansavimas skiriasi, priklausomai nuo apskrities ar savivaldybės biudžeto ir požiūrio į socialines paslaugas, teikiamas vaikų globos namuose[8].

2005 m. sausio 1 d. apskričių vaikų globos namuose buvo užimti 2034,67 etatai, faktiškai dirbo 2040 darbuotojai. Tiesiogiai su vaikais dirbo 62,05 procentai visų darbuotojų, netiesiogiai – 37,95 procentai. Didžiausią dalį tiesiogiai su vaikais dirbančio personalo sudaro auklėtojai ir jų padėjėjai. Panaši tendencija ir savivaldybių vaikų globos namuose – tiesiogiai su vaikais dirbo 54, 92 procento darbuotojų, netiesiogiai – 45,08 procentai. Pedagogų etatai sudaro 37,83 procentus. Daugelio vaikų globos namų darbuotojų teigia, kad pastaruoju metu padaugėjo delinkventinio elgesio vaikų, kuriems ypatingai reikalinga psichologinė pagalba. Vaikų globos namuose trūksta psichologų etatų, kai kuriose įstaigose yra tik 0,5 etato arba jų nėra. Beveik visose įstaigose yra papildomo ugdymo specialistų, socialinių pedagogų, bet akivaizdžiai jų trūksta.

Vaikų globos namuose teikiamos nuolatinės priežiūros, ugdymo, užimtumo, socialinio darbo, socialinės reabilitacijos ir reintegracijos bei kitos socialinės paslaugos. Tinkamas socialinių paslaugų teikimas dažnai priklauso nuo vaikų globos namų materialinių išteklių. Apskričių vaikų globos namuose vieno vaiko išlaikymui per mėnesį tenka nuo 811,64 Lt iki 2007,31 Lt. Kartais net tos pačios apskrities vaikų globos įstaigos, kuriose gyvena panašios grupės vaikai, labai skiriasi pagal lėšas, tenkančias vienam vaikui išlaikyti. Savivaldybių globos namuose vienam vaikui išlaikyti per mėnesį skiriama nuo 453,82 Lt iki 1884,02 Lt. Taigi savivaldybių vaikų globos namuose gyvenančiam vaikui skiriama gerokai mažiau finansinių išteklių negu apskrities vaikų namų globotiniui. Kadangi nėra nustatyta vieningo piniginio „krepšelio“ vienam vaikui, neretai finansiniai ištekliai skiriami tik minimaliems vaikų globos namų poreikiams užtikrinti.

7 Apskričių ir savivaldybių globos namai. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga. Informaciniai pranešimai http://vaikams.lrs.lt/apibendrinimai/apskr%20ir%20sav%20gl%20namai.htm.

8 Ten pat.

Specialiosios mokyklos

Lietuvoje yra daugiau nei 13,4 tūkst. neįgalių vaikų ir beveik trečdalis jų gyvena specialiosiose mokyklose. 82,5 proc. vaikų, besimokančių specialiosiose mokyklose, turi intelekto sutrikimų. Tačiau didžiąją ugdytinių dalį sudaro nežymią proto negalią turintys vaikai, kurie galėtų būti integruojami į bendrojo lavinimo mokyklas. Jie sudaro 51,5 proc. specialiojo ugdymo įstaigose besimokančių vaikų. Kai kuriose specialiosiose mokyklose vaikų, turinčių žymią ir labai žymią proto negalią, visai nėra, tačiau bendras vaikų skaičius jose nemažėja.

41-oje specialiojoje internatinėje mokykloje, specialiojo ugdymo centre dirba 775 specialieji pedagogai, 25 socialiniai pedagogai, 13 socialinių darbuotojų bei yra 12,5 etato psichologų. Darbuotojai, tiesiogiai dirbantys su vaikais specialiojo ugdymo įstaigose, sudaro 65 % visų dirbančiųjų (1995 specialistai), likę 1058 darbuotojai – techninis ūkinis personalas – nedirba su vaikais. Vienam vaikui vidutiniškai tenka po 0,45 darbuotojo (neskaičiuojant personalo, nedirbančio su vaikais). Vienai ugdymo įstaigai vidutiniškai tenka po vieną specialųjį darbuotoją. 41 ugdymo įstaigoje patvirtinta 126,75 etato asmens sveikatos priežiūros specialistų, vidutiniškai po 3 darbuotojus kiekvienai specialiojo ugdymo įstaigai.

Vienam vaikui išlaikyti per mėnesį specialiojo ugdymo institucijose vidutiniškai skiriama 1210 Lt (nuo 775,5 Lt iki 1980,2 Lt).

Specialiojo ugdymo įstaigų išsidėstymas apskrityse yra netolygus; mažiausias jų tankumas – Šiaulių ir Telšių apskrityse.

Vaiko gerovės valstybės priemonių plane nenumatytas specialiųjų mokyklų reorganizavimas. Tačiau LR Vyriausybės nutarimo „Dėl specialiojo ugdymo paslaugų teikimo programos įgyvendinimo“ priemonių plane numatyta 2005-2008 m. pritaikyti mokyklų aplinką specialiųjų poreikių asmenims, steigti mokytojų padėjėjų ir specialiųjų poreikių moksleivių asistentų etatus, o 2006 m. modernizuoti specialiąsias mokyklas.

Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai

Šių įstaigų tikslas – teikti nepilnamečiui, turinčiam elgesio sutrikimų, įvairiapusę, teigiamus jo elgesio pokyčius sąlygojančią pagalbą, taip pat padėti jam integruotis į visuomenę, perimant jai priimtiną vertybių sistemą[9].

Lietuvoje šiuo metu yra treji specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai, skirti berniukams, ir vieni – mergaitėms. Vaikai, pagal dabar galiojančius teisės aktus į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, yra siunčiami teismo arba tarpžinybinės komisijos (sudarytos švietimo ir mokslo ministro arba apskrities viršininko įsakymu) sprendimu. Tokia praktika, kuomet vaikui gali būti apribota laisvė vykdomosios valdžios sprendimu, prieštarauja Lietuvos Respublikos bei tarptautiniams teisės aktams[10].

Pastebėtina, kad Kauno apskrities ugdymo ir globos centras pagal savo veiklos kryptis bei tikslus turėtų būti priskirtas specialiesiems vaikų auklėjimo ir globos namams, nors jis nėra įtrauktas į šių įstaigų sistemą. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie Švėkšnos sanatorinę internatinę mokyklą, kurios veiklos pobūdis irgi atitinka specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų statusą.

Dabartinis įstaigų pasiskirstymas, t.y. jų sutelkimas Vilniaus apskrityje, neatitinka vaikų interesų – neužtikrina tinkamų vaiko teisių į šeimos ryšių išsaugojimą ir bendravimą su tėvais.

9 Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga. Informaciniai pranešimai http://vaikams.lrs.lt/apibendrinimai/specialieji%20globos%20namai.htm.

10 Ten pat.

Vieno vaiko išlaikymo išlaidos per mėnesį specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose svyruoja nuo 1800 Lt iki 4000 Lt.

Kaip matyti iš turimų duomenų apie specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų struktūrą, šiose įstaigose dirba per mažai specialistų – psichologų, socialinių pedagogų ir kt. Mažas darbo užmokestis sąlygoja didelę specialistų kaitą ir net jų stygių.

Stacionarių vaikų globos ir ugdymo įstaigų veiklos teisinis reglamentavimas

Globos organizavimas

Vaiko globa – tai likusio be tėvų globos vaiko, teisės aktų nustatyta tvarka patikėto fiziniam ar juridiniam asmeniui, priežiūra, auklėjimas ir ugdymas, kitų jam tinkamų dvasiškai ir fiziškai augti sąlygų sudarymas ir palaikymas, jo asmeninių, turtinių teisių bei teisėtų interesų gynimas ir atstovavimas jiems[11].

Pagrindiniai teisės aktai, reglamentuojantys vaiko globos organizavimą, yra Civilinis kodeksas, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Socialinių paslaugų įstatymas.

Vaiko globos tikslas – užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą aplinkoje, kurioje jis galėtų saugiai tinkamai augti, vystytis ir tobulėti.

Vaiko globos rūšys ir formos yra šios[12]:

vaiko globos rūšys:
1. laikinoji globa;
2. nuolatinė globa.

vaiko globos formos:
1. globa šeimoje;
2. globa šeimynoje;
3. globa vaikų globos institucijoje.

Likęs be tėvų globos vaikas apgyvendinamas valstybinėje arba nevyriausybinėje vaikų globos institucijoje, kai nėra galimybės jo globoti šeimoje arba šeimynoje[13].

Vaikų globos įstaiga – tai vaikų globos namai, specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai, vaikų dienos centras arba kiti juridiniai asmenys, teisės aktų nustatyta tvarka turintys teisę vykdyti vaikų globą.

Vaikų globos įstaigų steigimą Lietuvoje lėmė ir skatino daugelis socialinių veiksnių. Iš sovietmečio paveldėta institucinė globa iki šiol dar nėra reformuota. Todėl susiduriama su įvairiomis problemomis – finansavimo, priežiūros, darbuotojų kvalifikacijos ir kt.

Šioje ataskaitos dalyje aptarsime keturių rūšių stacionarias globos ir ugdymo paslaugas teikiančių įstaigų teisinį reglamentavimą:
- valstybinių ir savivaldybių vaikų globos namų;
- globos namų vaikams ir jaunimui su proto negalia;
- specialiųjų mokyklų;
- specialiųjų auklėjimo ir globos namų.

Vaikų globos namai

Vaikų globos namai – tai socialinės globos įstaiga, kurioje ilgesniam ar trumpesniam laikui apgyvendinami ir globojami likę be tėvų globos vaikai[14].

11 Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Dėl Lietuvos higienos normos HN 124:2004 „Vaikų globos įstaigos. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 45-1492.
12 Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74 - 2262; Valstybės žinios, 2000, Nr. 77; Valstybės žinios, 2000, Nr. 80; Valstybės žinios, 2000, Nr. 82, 3.252 str.
13 Civilinis kodeksas, 3,261 str.
14 Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Dėl Lietuvos higienos normos HN 124:2004 „Vaikų globos įstaigos. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 45-1492.

Nors vaikų globos namai gali būti skirtingo pavaldumo, tačiau jie turi vadovautis vieningais vaiko globos nustatymo bei organizavimo reikalavimais. 2003 m. vasario 6 d. Vyriausybės nutarimu vaiko teisių apsaugos valdymo sritis priskirta Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai[15], kuri formuoja ir įgyvendina socialinę politiką, rūpinasi vaikų, jaunimo ir šeimos socialinės apsaugos funkcionavimu, koordinuoja vaiko teisių apsaugos politikos įgyvendinimą, kaupia bei sistemina informaciją vaiko teisių apsaugos klausimais, koordinuoja socialinės globos įstaigų veiklą, rūpinasi socialinių paslaugų infrastruktūros plėtra[16].

2002 m. kovo 27 d. Vyriausybės nutarimu patvirtinti Vaiko globos organizavimo nuostatai[17] reglamentuoja likusio be tėvų globos vaiko globos organizavimo principus, vaiko globėjo atrankos, pasirengimo, skyrimo, atleidimo arba nušalinimo nuo pareigų, vaiko nuolatinės globos nustatymo ir pasibaigimo tvarką.

Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtinti Vaiko laikinosios globos nuostatai[18] reglamentuoja vaiko laikinosios globos skubaus nustatymo, vaiko laikinosios globos planavimo, vaiko laikinosios globos planuoto nustatymo, vaiko laikinosios globos vykdymo, vaiko gyvenamosios vietos keitimo, vaiko laikinosios globos priežiūros ir vaiko laikinosios globos pasibaigimo tvarką. Vaiko laikinoji globa yra apibrėžiama kaip „laikinai likusio be tėvų globos vaiko, įstatymų nustatyta tvarka patikėto fiziniam arba juridiniam asmeniui, priežiūra, auklėjimas ir ugdymas, kitų jam tinkamai dvasiškai ir fiziškai augti sąlygų sudarymas ir palaikymas, jo asmeninių, turtinių teisių bei teisėtų interesų gynimas ir atstovavimas jiems“[19].

Įvardijami du vaiko laikinosios globos tikslai: užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą šeimos, šeimynos ar vaikų globos įstaigos aplinkoje, kurioje jis galėtų saugiai bei tinkamai augti, vystytis ir tobulėti, iki bus sugrąžintas į savo tėvų šeimą; įvertinti vaiko tėvų šeimoje susiklosčiusią padėtį bei jos galimybes susigrąžinti vaiką ir padėti šeimai to siekti.

Kadangi labai svarbus laikinosios vaiko globos siekis yra padėti šeimai susigrąžinti vaiką, vienas iš jai keliamų uždavinių yra šalinti vaiko laikinosios globos nustatymo priežastis ir mobilizuoti vaiko tėvų artimiausios aplinkos bendruomenės pastangas, suteikiant šeimai valstybės garantuojamas socialines paslaugas vaiko nepriežiūrai šalinti, ir jį tėvams sugrąžinti.

Vaikui gali būti skubiai arba planuotai suteikta laikinoji globa šeimoje, šeimynoje ar vaikų globos įstaigoje. Ją savivaldybės teritorijoje organizuoja ir prižiūri savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnyba.

Našlaičių ar tėvų globos netekusių vaikų globai įgyvendinti gali būti steigiami valstybiniai, savivaldybių ar nevyriausybinių organizacijų vaikų globos namai. 1995 m. kovo 14 d. Vyriausybės nutarimu buvo patvirtinti Nevalstybinių vaikų globos namų bendrieji nuostatai[20], kurie įtvirtino nevalstybinių vaikų globos namų steigimo, finansavimo, vaikų siuntimo į šiuos globos namus ir kitus nevalstybinių vaikų globos namų veiklos reikalavimus. Nuostatuose nurodyta, jog nevalstybiniai vaikų globos namai yra sudėtinė socialinės globos sistemos grandis. Globos namuose yra įkurdinami našlaičiai ir likę be tėvų globos vaikai, taip pat vaikai, laikinai likę be tėvų globos (abiem tėvams ar vieninteliam iš turimų tėvų susirgus), be to, vaikai iš socialiai remtinų šeimų, kuriose neužtikrinamos tinkamos vaikų gyvenimo ir ugdymo sąlygos.

Šie nuostatai reglamentavo tik nevalstybinių globos namų statusą ir veiklą, tačiau nebuvo priimta nė vieno specialaus teisės akto, įtvirtinančio reikalavimus

15 Vyriausybės nutarimas Dėl vaiko teisių apsaugos valdymo srities priskyrimo Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai ir kitų ministerijų kompetencijos nustatymo // Valstybės žinios, 2003, Nr. 15 – 611.
16 Vyriausybės nutarimas Dėl Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 1998, Nr. 66 – 1916.
17 Vyriausybės nutarimas Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2002, Nr. 35 – 1275.
18 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2002, Nr. 68 – 2798.
19 Ten pat, 3 punktas.
20 Vyriausybės nutarimas Dėl Senelių globos namų bendrųjų nuostatų ir Nevalstybinių vaikų globos namų bendrųjų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 1995, Nr. 25 – 567.

valstybės ar savivaldybių steigiamiems vaikų globos namams.

Tik 2005 m. kovo 3 d. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu buvo patvirtinti Bendrieji valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatai, kurie reglamentuoja valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų tikslus bei uždavinius, šių globos namų teises, darbo organizavimą, darbuotojų priėmimą ir atleidimą, darbo apmokėjimo tvarką, finansavimą, vaiko apgyvendinimą, jo laikiną išleidimą ir išvykimą bei globos namų likvidavimą, reorganizavimą ir pertvarkymą[21].

Nors Socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros programoje[22] dar 1998 m. buvo teigiama, kad pagrindinė socialinių paslaugų politikos kryptis yra paslaugų decentralizavimas ir nestacionarių paslaugų vystymas, teisinis pagrindas vaiko globos sistemos reformai buvo įtvirtintas tik Vyriausybės 2001-2004 metų programos įgyvendinimo priemonėse[23], numatant vykdyti vaiko globos sistemos reformą, teikti prioritetą vaiko globai šeimoje bei tobulinti paramos sistemą našlaičiams ir tėvų globos netekusiems vaikams. 2004 m. spalio 13 d. Vyriausybė nutarimu buvo patvirtinta Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005-2008 metų programa[24], skirta vaikams, kuriems įstatymų nustatyta tvarka skiriama globa, ir asmenims, kuriems iki pilnametystės ar visiško civilinio veiksnumo įgijimo įstatymų nustatyta tvarka skiriama globa, remti ir rengti savarankiškai gyventi visuomenėje. Šios programos tikslas – sudaryti tinkamas tėvų globos netekusių asmenų socialinio integravimo(si) į visuomenę sąlygas, ugdyti šių asmenų savarankiško gyvenimo įgūdžius, prioritetą teikiant vaikų globos namuose gyvenantiems asmenims.

Apie vaiko globos sistemos reformavimo poreikį, pabrėžiant vaiko apsaugos bei aprūpinimo principus, kalbama ir 2003 m. Seimo nutarimu patvirtintoje Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijoje[25]. Šioje koncepcijoje pabrėžiama, kad, esant būtinybei paimti vaiką iš biologinės šeimos, valstybė per savo įgaliotą instituciją organizuoja pakeičiamąją globą, vadovaudamasi sugrąžinimo į biologinę šeimą ir pirmenybės teikimo įvaikinimui, o ne ilgalaikei globai, kriterijais. Be to, koncepcijoje pabrėžiama būtinybė organizuoti vaiko globos kokybės ir tęstinumo kontrolę; nustatomi vaiko globos planų peržiūrėjimo terminai, per kuriuos turi būti nuspręsta, ar vaiką sugrąžinti į šeimą, ar įvaikinti, ar pratęsti jo globą. Vaikas, kuris gali būti globojamas šeimoje ar įvaikintas, neturi nuolat gyventi institucijose. Organizuojant vaiko globą turi būti laikomasi saugios gyvenamosios aplinkos, artimiausios natūraliai šeimai, principo, nes tik tokioje aplinkoje vaikas gali pasirengti savarankiškam gyvenimui visuomenėje.

Siekiant gerinti vaiko laikinosios ir nuolatinės globos organizavimą, 2005 m. rugpjūčio 26 d. buvo priimtas Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl vaiko laikinosios ir nuolatinės globos organizavimo“[26]. Šis įsakymas įpareigojo savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybas organizuoti vaikų, ilgiau negu dvylika mėnesių laikinai globojamų vaikų globos įstaigose, laikinosios globos peržiūrėjimą ir teisės aktų nustatyta tvarka parengti dokumentus dėl tokių vaikų sugrąžinimo tėvams, laikinosios globos jiems pratęsimo arba nuolatinės globos nustatymo. Be to, pagal šį įstatymą, savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybos turi užtikrinti, kad, sugrąžinus vaiką tėvams, su juo ir šeima būtų tęsiamas socialinis darbas.

21 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl Bendrųjų valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2005, Nr. 33 – 1079.
22 Vyriausybės nutarimas Dėl socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros 1998-2003 metų programos patvirtinimo // Valstybės žinios, 1998, Nr. 19-478.
23 Vyriausybės nutarimas Dėl Vyriausybės 2001-2004 metų programos įgyvendinimo priemonių // Valstybės žinios, 2001, Nr. 86-3015, 29 punktas.
24 Vyriausybė nutarimas Dėl našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005-2008 metų programos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 152 - 5546
25 Seimo nutarimas Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2003, Nr. 52 – 2316.
26 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl vaiko laikinosios ir nuolatinės globos (rūpybos) organizavimo // Valstybės žinios, 2005, Nr. 106 – 3932.

Socialinės globos įstaigos vaikams ir jaunimui su proto negalia (pensionatai)

1998 m. rugsėjo 4 d. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija priėmė įsakymą „Dėl socialinių paslaugų namuose plėtojimo krypčių ir stacionarių globos įstaigų darbo efektyvumo didinimo nuostatų patvirtinimo". Pagal šį įsakymą socialinės paslaugos namuose yra laikomos prioritetine bendruomeninių socialinių paslaugų rūšimi. O į stacionarią socialinės globos įstaigą žmogus turi būti nukreipiamas tik tuomet, kai teikiamos socialinės paslaugos namuose pasirodo neefektyvios ir neužtikrina jam reikiamo savarankiškumo.

Stacionari socialinės globos įstaiga – tai įstaiga, kurioje teikiamos ilgalaikės (nuo 30 parų iki vienerių metų arba ilgiau) socialinės globos ir slaugos paslaugos esant nuolatinei specialistų priežiūrai. Stacionari socialinės globos įstaiga trumpesniam ar ilgesniam laikui tampa kliento gyvenamąja vieta. Šioje įstaigoje gali būti organizuojamos ir teikiamos dienos arba trumpalaikės socialinės globos paslaugos[27].

2002 m. patvirtintoje Valstybinių socialinės globos įstaigų reorganizavimo strategijoje[28] buvo nustatytos 2003-2008 m. valstybinių globos įstaigų reorganizavimo kryptys. Šios strategijos tikslas – reorganizuoti valstybines stacionarias socialinės globos įstaigas taip, kad šios įstaigos būtų integruotos į bendruomeninių socialinių paslaugų sistemą, užtikrinant socialinių paslaugų tikslingumą ir bendruomenės narių gyvenimo sąlygų gerinimą bei racionalesnį valstybės biudžeto lėšų, skiriamų socialinių paslaugų teikimui finansuoti, panaudojimą. Ši strategija skirta valstybinėms globos įstaigoms – apskričių viršininko administracijų pavaldumo senų žmonių globos įstaigoms, suaugusiųjų su proto negalia globos įstaigoms, vaikų bei vaikų ir jaunimo su proto negalia globos įstaigoms.

Įgyvendinant šią strategiją numatoma kasmet palaipsniui plėsti bendruomeninių socialinių paslaugų tinklą, mažinti vietų skaičių stacionariose globos įstaigose, gerinti minėtų įstaigų gyvenimo sąlygas bei paslaugų kokybę. Bus siekiama, kad vienoje globos įstaigoje iki 2008 m. gyventų ne daugiau negu 300 asmenų, o viename kambaryje, kuo labiau primenančiame namų aplinką, – ne daugiau kaip 4 asmenys.

Globos įstaigose, skirtose proto negalios vaikams ir suaugusiesiems, yra teikiamos specialiosios stacionarios socialinės paslaugos. 2002 m. liepos 9 d. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu buvo patvirtinti Reikalavimai stacionarioms socialinės globos įstaigoms ir asmenų nukreipimo į stacionarias socialinės globos įstaigas tvarka. Šis įsakymas reglamentuoja stacionarių socialinės globos įstaigų darbo organizavimą, personalo normatyvus, apibrėžia teikiamas paslaugas, gyventojų teises bei pareigas, reikalavimus globos įstaigų pastatams ir aplinkai, priėmimą į šias įstaigas bei išvykimą iš jų, apgyvendinamų asmenų kontingentą ir kt.

Specialiosios mokyklos

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (2003 m.) ir Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas (1998 m.) yra pagrindiniai teisės aktai, reglamentuojantys šalies švietimo sistemą. Specialiojo ugdymo paskirtis – padėti specialiųjų poreikių asmeniui lavintis ir mokytis pagal gebėjimus, įgyti išsilavinimą bei kvalifikaciją ir įveikti socialinę atskirtį[29]. Specialiųjų poreikių moksleiviams turi būti sudarytos sąlygos ugdytis kuo arčiau jų gyvenamosios vietos esančioje ikimokyklinio ugdymo ar bendrojo lavinimo mokykloje visiškos ar dalinės integracijos[30] forma arba specialiojo ugdymo programą vykdančioje mokykloje[31].

27 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl Socialinių paslaugų katalogo 2000 m. patvirtinimo // Valstybės žinios, 2000, Nr. 65 – 1968.
28 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl Valstybinių socialinės globos įstaigų reorganizavimo strategijos patvirtinimo // Valstybės žinios 2002, Nr. 71-2991.
29 Švietimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 63 – 2853, 15 str.
30 Specialiųjų poreikių moksleiviui turi būti suteikiama galimybė pasirinkti, kokią švietimo įstaigą lankyti – specialiąją mokyklą, bendrojo lavinimo mokyklą su specialiosiomis klasėmis, integruotą mokyklą ar specialiojo ugdymo centrą.
31 Švietimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 63 – 2853, 34 (1) str.

Švietimo prieinamumas sutrikusio intelekto asmenims užtikrinamas pritaikant mokyklos aplinką, teikiant psichologinę, specialiąją pedagoginę ir specialiąją pagalbą, aprūpinant ugdymui skirta kompensacine technika ir specialiosiomis mokymo priemonėmis, kitais įstatymų nustatytais būdais.

Nors specialųjį ugdymą reglamentuoja atskiras įstatymas[32], konstatuojama, jog specialusis ugdymas yra neatskiriama švietimo sistemos dalis. Jis apima specialiųjų poreikių asmenų ankstyvąjį ikimokyklinį ugdymą, bendrąjį lavinimą, profesinį ir aukštesnįjį mokymą, aukštąjį mokslą, suaugusiųjų švietimą bei papildomą ugdymą, į kurį įeina ir neformalusis ugdymas[33]. Specialiųjų poreikių asmenys ugdomi valstybinėse, savivaldybių bei nevalstybinėse visų tipų bendrojo ir specialiojo ugdymo įstaigose, globos įstaigose, specializuotuose suaugusiųjų centruose[34]. Asmenys, negalintys lankyti švietimo įstaigų, ugdomi namuose.

Specialiojo ugdymo įstatymas garantuoja specialiųjų poreikių asmenims vienodas ugdymo(si) sąlygas kaip ir kitiems visuomenės nariams[35]. Įstatymu taip pat nustatyta, kad ugdymo tikslais specialieji ugdymo(si) poreikiai skirstomi į nedidelius, vidutinius, didelius ir labai didelius[36], kuriuos įvertinus, skiriamas reikiamas specialusis ugdymas.

Specialiosios mokyklos ir specialiojo ugdymo centrai steigiami vadovaujantis Vyriausybės nutarimu „Dėl bendrojo lavinimo, specialiojo ugdymo, profesinio mokymo mokyklų, pagalbą mokiniui, mokytojui ir mokyklai teikiančių įstaigų steigimo, reorganizavimo, likvidavimo ir pertvarkymo kriterijų sąrašo patvirtinimo“[37].

Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl specialiųjų poreikių asmenų priėmimo į specialiojo ugdymo įstaigą tvarkos“[38] detalizuoja priėmimo į specialiojo ugdymo įstaigas kriterijus, be to, įtvirtina principus, pagal kuriuos neįgalūs asmenys yra skirstomi į atitinkamas specialiųjų poreikių grupes.

Į specialiojo ugdymo įstaigas priimami specialiųjų poreikių asmenys iki 21 metų amžiaus, turintys didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių. Įsakyme konkrečiai nurodyta, kad specialiojo ugdymo įstaigose gali būti ugdomi vaikai ir jaunuoliai, kuriems yra nustatyti:

• kompleksiniai sutrikimai, t.y. įvairūs intelekto sutrikimų ir fizinių bei judėjimo sutrikimų, silpnaregystės, neprigirdėjimo, kalbos ir kalbėjimo sutrikimų, emocijų bei elgesio sutrikimų deriniai;

• intelekto sutrikimas, t.y. labai žymus protinis atsilikimas; žymus protinis atsilikimas; vidutinis protinis atsilikimas; nežymus protinis atsilikimas.

Vaikai, kuriems nustatytas nežymus protinis atsilikimas, į specialiojo ugdymo įstaigą (specialiąją grupę ar klasę) priimami tik po nesėkmingo bandymo ugdytis bendrojo ugdymo įstaigoje visiškos integracijos forma, pritarus pedagoginei psichologinei tarnybai.

2004 m. lapkričio 22 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu buvo patvirtinta Specialiojo ugdymo paslaugų teikimo programa[39]. Ši programa turėtų padidinti mokymosi prieinamumą specialiųjų poreikių asmenims, sukuriant jų ugdymui palankią aplinką, ir užtikrinti mokytojų pasirengimą ugdyti įvairaus amžiaus specialiųjų poreikių asmenis. Įgyvendinant šios programos priemonių planą, numatyta 2005-2008 metais pritaikyti mokyklų aplinką specialiųjų poreikių asmenims, didinti mokytojų padėjėjų ir kitų specialistų

32 Sutrikusio intelekto žmonių globos bendrijos „Viltis“ ir specialistų teigimu, pats faktas, jog yra du atskiri įstatymai, rodo susiskaidymą švietimo sistemoje. Šiuo metu Švietimo ir mokslo ministerijoje yra sudaryta darbo grupė, rengianti pasiūlymus dėl Specialiojo ugdymo įstatymo nuostatų integravimo į Švietimo įstatymą, kuris reglamentuotų švietimo sistemos vientisumą.

33 Neformalusis ugdymas – tai ugdymas pagal papildomos kompetencijos įgijimo programas, skatinantis tobulėti asmenybę, tenkinantis pažinimo, lavinimosi ir saviraiškos poreikius, tačiau nesuteikiantis išsilavinimo, atitinkančio valstybinio išsilavinimo standartų reikalavimus. Švietimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 63 – 2853, 16 str.

34 Specialiojo ugdymo įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 115 – 3228, 9 (2) str.

35 Specialiojo ugdymo įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 115 – 3228, 4 str.

36 Specialiojo ugdymo įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 115 – 3228, 6 str.

37 Vyriausybės nutarimas Dėl bendrojo lavinimo, specialiojo ugdymo, profesinio mokymo mokyklų, pagalbą mokiniui, mokytojui ir mokyklai teikiančių įstaigų steigimo, reorganizavimo, likvidavimo ir pertvarkymo kriterijų sąrašo patvirtinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 95 – 3510.

38 Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Dėl specialiųjų poreikių asmenų priėmimo į specialiojo ugdymo įstaigas tvarkos // Valstybės žinios, 2000, Nr. 17 – 421.

39 Vyriausybės nutarimas Dėl specialiojo ugdymo paslaugų teikimo programos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 170 – 6263.

pagalbos prieinamumą mokyklose, taip pat 2006 m. modernizuoti specialiąsias mokyklas, skatinti jas atlikti metodinių centrų funkcijas ir kt.

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu buvo patvirtintos Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatos[40], kuriose įtvirtintas siekis iki 2012 m. suteikti galimybę visiems specialiųjų poreikių vaikams ir jaunuoliams mokytis visų tipų mokyklose jiems palankioje ugdymo aplinkoje pagal formaliojo ir neformaliojo švietimo programas.

Kadangi specialiosios internatinės mokyklos iki šiol vykdo ir neįgalių asmenų socialinės globos veiklą, jos turi vadovautis ir globos institucijas reglamentuojančiais teisės aktais. Prie specialiųjų internatinių mokyklų veikiančiuose bendrabučiuose gyvena daugiau nei pusė visų šias įstaigas lankančių moksleivių[41].

2005 m. birželio 27 d. Švietimo ir mokslo ministras priėmė įsakymą „Dėl valstybinių bendrojo lavinimo internatinių mokyklų, kurios vykdo globą, mokyklos tipo pakeitimo“[42]. Tokiu būdu siekiama atskirti mokyklų pagrindinę veiklą – formalųjį arba (ir) neformalųjį švietimą – nuo globos. Visos globą vykdančios valstybinės bendrojo lavinimo mokyklos (bendrojo lavinimo internatinės, specialiosios internatinės, sanatorinės internatinės mokyklos, specialiojo ugdymo centrai) buvo įpareigotos iki 2005 m. rugsėjo 1 d. pakeisti mokyklos tipą ir Mokyklų nuostatus, apibrėžiančius vaikų globą kaip nepagrindinę veiklą, kurią mokyklos gali vykdyti ne ilgiau kaip iki 2007 m. rugpjūčio 31 d. Be to, nuo 2005 m. rugpjūčio 1 d. mokyklos negali teikti naujų prašymų skirti jas globėju ir turi kreiptis dėl atleidimo nuo globėjo pareigų į savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybą. Įsakyme nurodoma, jog vaikai, turintys didelių ar labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių, kurių globėjas yra globos namai, gali būti mokomi specialiojoje mokykloje arba specialiojo ugdymo centre ir per mokslo metus gyventi minėtos ugdymo įstaigos bendrabutyje.

Specialųjį ugdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose įtvirtintos prieštaringos nuostatos. Viena vertus, yra teigiama, kad specialiųjų ugdymosi poreikių vaikas turi teisę ugdytis kuo arčiau savo gyvenamosios vietos, t.y. nepatirdamas socialinės atskirties, ir kad mokymosi aplinka turi būti pritaikyta jo poreikiams. Kita vertus, yra deklaruojama, kad minėtam vaikui turi būti suteikiama galimybė rinktis tarp ugdymo bendrojo lavinimo ir specialiojoje mokykloje. Paprastai šeimos renkasi tą įstaigą, kuri geriausiai atitinka vaiko poreikius, t.y. specialiąją mokyklą. Bet toks pasirinkimas sąlygoja vaiko pasitraukimą iš artimiausios aplinkos, kitaip tariant, didina jo socialinę atskirtį.

Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai

Lietuvoje vaikų nusikalstamumo lygis yra pakankamai aukštas. Pastebima vaikų atliekamų nusikaltimų sunkėjimo ir pasikartojimo tendencija. Vis jaunesni vaikai sulaikomi už teisės pažeidimus, baudžiamuosius nusižengimus ir nusikaltimus. Plinta tabako, alkoholio ir kitų priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimas. Daugėja fizinio ir psichologinio smurto atvejų mokyklose ir jų prieigose. Auga socialiai ir pedagogiškai apleistų, mokymosi motyvacijos neturinčių vaikų skaičius. Menkai išplėtota ir neefektyvia pagalba vaikui bei šeimai galima paaiškinti, kodėl vaikams vis dažniau tenka taikyti vidutinio[43] ir maksimalaus sunkumo priežiūros[44] priemones[45].

Vaikas, kaip visuomenės narys, turi laikytis nustatytų elgesio normų, gerbti kitų žmonių teises. Už nuolatinius ir piktybinius teisėtvarkos pažeidimus, taip pat už pavojingos (nusikalstamos) veikos padarymą vaikui gali būti taikomos auklėjamojo poveikio priemonės: įspėjimas; įpareigojimas viešai ar kitokia forma atsiprašyti nukentėjusiojo; atidavimas tėvų ar kitų asmenų priežiūrai pagal laidavimą; namų priežiūra

40 Seimo nutarimas Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2003, Nr. 71 – 3216.

41 Penkiose stebėsenos metu lankytose specialiosiose internatinėse mokyklose vidutiniškai 65 proc. moksleivių gyveno mokyklos bendrabučiuose.

42 Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Dėl valstybinių bendrojo lavinimo internatinių mokyklų, kurios vykdo globą (rūpybą), mokyklos tipo pakeitimo // Valstybės žinios, 2005, Nr. 81 – 2982.

43 Socialinės, psichologinės, pedagoginės ir kitokios pagalbos, kuria siekiama teigiamų nepilnamečių elgesio pokyčių, teikimas nepilnamečiams laisvės atėmimo vietose, kuriose užtikrinama nuolatinė priežiūra.

44 Socialinės, psichologinės, pedagoginės ir kitokios pagalbos, kuria siekiama teigiamų nepilnamečių elgesio pokyčių, teikimas nepilnamečiams specialiosiose auklėjimo įstaigose.

45 Vyriausybės nutarimas Dėl Nepilnamečių justicijos 2004-2008 metų programos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 83 – 3008.

(laisvalaikio apribojimas); atidavimas į specialiąją auklėjimo ir drausmės įstaigą; kitos įstatymų numatytos priemonės (atsižvelgiant į vaiko amžių, jo padaryto pažeidimo pobūdį, kitas aplinkybes).[46]

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas ir Baudžiamasis kodeksas skiria nemažai dėmesio auklėjamojo poveikio priemonėms, kurioms teikiama pirmenybė prieš griežtesnes bausmes. Parenkant auklėjamojo poveikio priemones siekiama keisti ir koreguoti vaiko elgesį. Tačiau esamas teisinis reglamentavimas, infrastruktūra ir susiformavusi praktika sąlygoja gana dažną griežčiausios auklėjamojo poveikio priemonės – vaiko siuntimo į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus – taikymą.

Pagrindiniai teisės aktai, susiję su vaikų siuntimu į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus yra Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Baudžiamasis kodeksas, Baudžiamojo proceso kodeksas, Civilinis kodeksas, Civilinio proceso kodeksas, Švietimo įstatymas, Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinieji nuostatai, Vaiko globos organizavimo nuostatai, Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai, be to, priėmimo į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus bei išleidimo iš jų tvarkos, patvirtintos šių namų steigėjų.

Auklėjamojo poveikio priemonę – atidavimą į specialiuosius auklėjimo ir globos namus, neretai, kaip vienintelį dėl vaiko elgesio kylančių problemų sprendimo būdą, yra linkę pasirinkti ir jo taikymą inicijuoti vaiko tėvai, globėjai, nepilnamečių reikalų policijos pareigūnai, savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybos, mokyklų bei vaikų globos namų administracijos. Šiuo atveju vaiko siuntimo į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus klausimas sprendžiamas vadovaujantis poįstatyminiais teisės aktais. Sprendimą dėl vaiko atidavimo į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus priima įstaigų steigėjo[47] sudarytos tarpžinybinės komisijos. Tokia nuostata prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymui, kurie įtvirtina nuostatą, kad žmogaus laisvė yra neliečiama, o atiduoti vaiką į specialiąją auklėjimo ir drausmės įstaigą galima tik teismo sprendimu.

Lietuvoje yra įsteigti ketveri specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai. Treji – Čiobiškio, Gruzdžių ir Vėliučionių specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai – skirti berniukams, vieni – Vilniaus specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai – mergaitėms. Iš specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų nuostatų matyti, kad į šias įstaigas nepilnamečiai siunčiami diferencijuotai, atsižvelgiant į jų lytį ir amžių.

Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos laikinieji nuostatai skelbia, kad šių įstaigų skaičių ir jų steigimą sąlygoja bendra socialinė padėtis ir asocialaus elgesio nepilnamečių skaičius. Specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus įstatymų nustatyta tvarka steigia, reorganizuoja ir likviduoja Švietimo ir mokslo ministerija[48] arba savivaldybių bei apskričių valdytojų administracijos.

Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai[49] – tai korekcinio reabilitacinio tipo valstybinė specialaus režimo bendrojo lavinimo ir ugdymo įstaiga, įtraukta į Lietuvos Respublikos švietimo sistemą, asocialaus elgesio nepilnamečiams.

Šios įstaigos yra priskirtos bendrojo lavinimo mokyklų grupės pagrindinės mokyklos (pagrindinio ir pradinio ugdymo programos) tipui. Jose turi būti formuojami vaiko elgesio, asmens higienos, kultūrinio bendravimo įgūdžiai, sudaromos sąlygos įgyti privalomą bei

46 Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 33 – 807.
47 Ketverių Lietuvoje esančių specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų steigėjai yra Švietimo ir mokslo ministerija bei Šiaulių ir Vilniaus apskritys.
48 Iki 2003 m. rugsėjo 1 d. visų specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų steigėjo funkcijas vykdė Švietimo ir mokslo ministerija. Vyriausybės 2003 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. 809 buvo suskaidytas specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų pavaldumas: Gruzdžių specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų steigėjo funkcijos iš Švietimo ir mokslo ministerijos perėmė Šiaulių apskrities viršininkas, o Čiobiškio specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų – Vilniaus apskrities viršininkas.
49 Vyriausybės nutarimas Dėl Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 1995, Nr. 39 – 971.

bendrąjį vidurinį išsilavinimą, profesinį pasirengimą darbui ir gyvenimui visuomenėje. Atskirų specialiųjų auklėjimo ir globos namų nuostatuose minėtos įstaigos apibūdinamos nevienodai, tačiau esminės jų funkcijos yra tos pačios[50].

Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinuosiuose nuostatuose nurodoma, kad šioje įstaigoje vaikas gali būti ne ilgiau kaip iki 18 metų. Nepilnamečiams, kurie teismo sprendimu (nutartimi) pasiunčiami į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, buvimo šiuose namuose laiką nustato teismas. Baudžiamojo kodekso 88 straipsnyje nurodoma, kad vaikas gali būti specialiojoje auklėjimo įstaigoje nuo 6 mėnesių iki 3 metų, bet ne ilgiau kaip iki jam sueis 18 metų.

Kiekvieni specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai savo nuostatuose numato kiek skirtingą minimalaus ir maksimalaus vaiko buvimo įstaigoje trukmę[51].

Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai atskirais atvejais atlieka ir vaiko globėjo funkcijas. Paprastai specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai tampa vaiko globėju, kai auklėjamojo poveikio priemonė – siuntimas į specialiuosius auklėjimo ir globos namus – yra skiriama teismo sprendimu. Tuomet specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai privalo užtikrini tinkamą vaiko globą ir teisės aktuose aptartų globėjo pareigų vykdymą. Vieningo požiūrio ir praktikos dėl vaiko globėjo funkcijų priskyrimo specialiesiems vaikų auklėjimo ir globos namams nebuvimas sąlygoja problemas, kylančias tarp specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų, savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų, nepilnamečių reikalų policijos pareigūnų ir vaiko tėvų (globėjų), kai reikia dalytis atsakomybę už vaiko priežiūrą. Pastebima tendencija spręsti šią problemą atiduodant vaiką į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, visą atsakomybę už vaiką perkeliant šiai įstaigai.

Siekiant pašalinti teisinio reguliavimo spragas ir sukurti efektyvią bei kokybišką vaiko teises ir teisėtus interesus atitinkančią sistemą, Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Lietuvos Respublikos nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo koncepciją. Numatoma, kad nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros sistema iš esmės bus suderinta su tarptautinėmis teisės normomis ir taps svarbia vaiko teisių apsaugos sistemos sukūrimo ir gerovės užtikrinimo dalimi. Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas nustatys nepilnamečių

50 Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų nuostatuose specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai apibūdinami kaip:
- specialioji prevencinio ugdymo (auklėjimo) ir bendrojo lavinimo įstaiga, užtikrinanti nepilnamečių mokymą bei priežiūrą, siekiant teigiamų jų socialinės patirties ir elgesio pokyčių.
- nesiekianti pelno valstybės institucija, integrali nuoseklios Lietuvos Respublikos švietimo sistemos dalis.
Veikdami kaip bendrojo ugdymo švietimo įstaiga, specialieji auklėjimo ir globos namai kartu yra ir reabilitacinio tipo specialiojo ugdymo institucija asocialaus ir delinkventinio elgesio nepilnamečiams.
Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai veikia kaip bendrojo ugdymo švietimo įstaiga, vykdanti ir profesinį moksleivių mokymą, be to, ji yra ir reabilitacinio korekcinio tipo specialiojo ugdymo institucija asocialaus ir delinkventinio elgesio nepilnamečiams.

51 Gruzdžių specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose minimalus buvimo laikas 8-14 metų vaikams yra iki 6 mėnesių, o maksimalus nustatomas Mokytojų tarybos posėdžio nutarimu, patvirtinus Šiaulių apskrities viršininko sudarytai komisijai; minimalus buvimo laikas 14-16 metų vaikams yra 6 mėnesiai, o maksimalus – 2 metai.
Maksimalus buvimo Gruzdžių specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose laikas gali būti pratęstas pačiam ugdytiniui, jo tėvams ar globėjams paprašius (raštu) ir gavus steigėjo sutikimą, jeigu vaikas nori išeiti pradinio ar pagrindinio ugdymo programą, baigtį klasę arba dėl kitų priežasčių, atitinkančių jo interesus.
Čiobiškio specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose minimalus buvimo laikas 12-14 metų vaikams – 1 metai, 14-16 metų vaikams – 2 metai.
Čiobiškio specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose maksimalus buvimo laikas gali būti pratęstas pačiam ugdytiniui ar jo tėvams, globėjams paprašius (raštu) ir gavus steigėjo sutikimą, jeigu vaikas nori baigti pradinę ar pagrindinę mokyklą, klasę arba dėl kitų priežasčių, atitinkančių jo interesus.
Vėliučionių specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose 12-14 metų vaikams minimalus buvimo laikas – 3 mėnesiai, maksimalus – 1 metai; 14-18 metų vaikams – iki 2 metų.
Jeigu ugdytinis nori įgyti profesiją, buvimo laikas gali būti pratęstas iki 3 metų. Maksimalus buvimo Vėliučionių specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose laikas gali būti pratęstas pačiam ugdytiniui paprašius (raštu) tuo atveju, jeigu jis nori baigti pagrindinę mokyklą, klasę arba dėl kitų priežasčių, atitinkančių jo interesus, bet ne ilgiau iki jam sukaks 21 metai.

patekimo į vidutinės priežiūros įstaigas (specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus) tvarką bei, tikėtina, padės veiksmingiau spręsti socialinės ir psichologinės pagalbos teikimo nepilnamečiams problemas. Atsiras daugiau į teisės pažeidimus linkusių vaikų socializacijos galimybių.

Nepaisant esamos teisės aktų įvairovės[52], nėra efektyvios pagalbos sistemos šeimai, norinčiai pakeisti savo probleminio, linkusio nusikalsti vaiko elgesį.

Šiuolaikiniai pagalbos vaikams sistemos principai

Istoriškai globos namų funkcija buvo dvejopa – pasirūpinti apleistais vaikais ir apsaugoti visuomenę nuo socialiai nepriimtinu elgesiu pasižyminčių vaikų bei paauglių. Stacionarių vaikų globos įstaigų tyrimai įvairiose šalyse parodė, kad tokiose įstaigose yra labai sunku užtikrinti vaiko gerovę, teises ir visavertį vystymąsi. Vadovaujantis šiuolaikiniu požiūriu, akivaizdžia tiesa yra tapusi idėja, kad vaikai turi augti šeimoje, nes nė viena įstaiga negali pakeisti šeimyninės aplinkos. Maždaug nuo XX amžiaus 7-ojo dešimtmečio visoje Europoje gerokai sumažėjo globos namų ir padaugėjo vaikų, globojamų šeimose. Ši tendencija buvo grindžiama nuostata, kad jeigu vaikas dėl kokių nors priežasčių nebegali gyventi savo biologinėje šeimoje, tai būtina pasirūpinti, jog jis būtų globojamas kuo artimesnėje šeimai aplinkoje – pas įtėvius, globėjus, giminaičius. Kitas lygiagrečiai vykęs procesas – tai didelių globos namų keitimas mažomis, namų aplinką primenančiomis globos įstaigomis, kuriose auga, pvz., 3-4 vaikai.

Remiantis šiuolaikiniais pagalbos vaikams principais tenka pripažinti, kad paslaugos vaikams ir šeimai yra glaudžiai susijusios. Vienoje šios sistemos pusėje yra universalios visiems teikiamos prevencinės paslaugos (pirminė prevencija) – ugdymas ir sveikatos priežiūra. Šių paslaugų funkcija – apsaugoti šeimą nuo tapimo problemine, rizikos šeima. Jeigu to padaryti nepavyksta, turėtų būti teikiamos antrinės prevencijos paslaugos, kurios leistų neatskirti vaiko nuo šeimos. Tuo atveju, jeigu abiejuose etapuose patiriama nesėkmė ir tenka vaiką atskirti nuo šeimos, reikia kuo labiau stengtis sutrumpinti šį periodą iki minimumo (tretinė prevencija). Tais atvejais, kai atskyrus vaiką nuo šeimos nepavyksta jo sugrąžinti atgal, vaikas turėtų būti įvaikinamas, suteikiant jam stabilią šeimyninę aplinką.

Institucinė vaikų globa yra dviejų prevencinių etapų nesėkmės rezultatas, rodantis, kad buvo dedama per mažai pastangų teikiant paramą šeimai ir siekiant jos vientisumo išsaugojimo. Tai, kad vaikas yra apgyvendinamas stacionarioje globos institucijoje ir ją palieka tik sulaukęs pilnametystės, byloja apie rimtas spragas vaikų globos sistemoje.

Terminas „prevencija“ naudojamas įvairiomis prasmėmis, tačiau šioje ataskaitoje prevencinėmis paslaugomis vadinsime tokias paslaugas, kuriomis siekiama užkirsti kelią vaiko atskyrimui nuo šeimos. O paslaugas, kurios teikiamos vaiką atskyrus nuo šeimos dėl grėsmės jo gerovei, galėtume vadinti apsaugančiomis paslaugomis.

52 Nuostatos dėl poveikio priemonių ir pagalbos nepilnamečiams, darantiems teisės pažeidimus, pobūdžio bei sistemos, esami trūkumai ir galimi problemų sprendimo būdai aptarti ir Nepilnamečių justicijos 1999 – 2002 metų programoje, Nepilnamečių 2004 – 2008 metų programoje, Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje, Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 2005 – 2006 metų įgyvendinimo priemonių plane, Vaikų ir jaunimo socializacijos programoje.

Galima išskirti šiuos pagrindinius prevencijos tikslus[53]:
• užtikrinti, kad pagalba vaikui būtų teikiama kartu su pagalba šeimai;
• užkirsti kelią vaiko patekimui į globos sistemą;
• apsaugoti vaiką nuo nepriežiūros ir smurto;
• apsaugoti vaiką nuo užsibuvimo globos sistemoje;
• apsaugoti globojamą vaiką nuo atskirties.

Šie tikslai galėtų tapti esminiais principais, pagal kuriuos galėtume vertinti socialinių paslaugų vaikams ir šeimai sistemą. Jeigu pagalbos sistema bus orientuota tiktai į vieną šeimos narį, o ne į visą šeimą, tai turėsime pagalbos sistemą, kuri apsaugos vaiką nuo smurto šeimoje, bet ne nuo atskirties. Juk būtent remiantis vienpusiška filosofija ir buvo sukurta daugybė didelių vaikų globos įstaigų, kurios apsaugojo vaikus nuo nepriežiūros šeimoje, bet sudarė sąlygas atsirasti naujiems rizikos veiksniams, pvz.: jau minėtai atskirčiai ir teisių ribojimui.

Tyrimo rezultatai

Įstaigų paskirtis ir atitikimas šiuolaikiniams pagalbos vaikui ir šeimai principams

Lankytų įstaigų nuostatai taip apibrėžia jų tikslus:
• „Išugdyti kiekvienam mokiniui vertybines orientacijas, leidžiančias tapti doru, savarankišku, atsakingu, patriotiškai nusiteikusiu žmogumi, išlavinti dabartiniam gyvenimui svarbius jo komunikacinius gebėjimus, šiuolaikinę socialinę kompetenciją ir gebėjimus kurti savarankišką gyvenimą.
• Delinkventinio elgesio ugdytinių resocializacija, adaptacija ir elgesio korekcija.
• Sudaryti sąlygas nepilnamečiams, turintiems socialinio elgesio sunkumų, įgyti šiuolaikinę kultūros bei socialinę kompetenciją (padėti suvokti bendrąsias žmogaus vertybes, puoselėti dorą bei pilietiškumą, socialiai priimtino elgesio, asmens higienos, kultūrinio, demokratinio bendravimo įgūdžius, pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms, atsakomybės už savo poelgius supratimą), skatinti jį mokytis, tapti atsakingu, padedant jam silpninti ryšius su negatyvia socialine aplinka, suteikiant gebėjimų visaverčiam gyvenimui visuomenėje.
• Užtikrinti ugdymo tęstinumą, sudarant palankias ugdymosi ir gyvenimo sąlygas, atsižvelgiant į individualias vaiko psichofizines galias, siekiant metodų ir priemonių dermės bei pritaikant įstaigos aplinką.
• Atsižvelgiant į vaikų socialinę patirtį ir poreikį, individualybę, diferencijuoti ugdymo ir gyvenimo sąlygas, puoselėti jų fizines ir dvasines galias, skatinti fizinį, psichinį ir socialinį vaikų brendimą, vadovaujantis nuoseklumo ir humaniškumo principais.
• Rengti vaiką savarankiškam gyvenimui, puoselėti jo dvasines, psichines ir fizines galias, diegti žmogiškąsias vertybes, ugdyti savarankišką, savo gyvenimą organizuoti ir vertinti gebantį žmogų."

Visus anksčiau išvardytus tikslus vienija dėmesys vaiko individualumui, resocializacija ir integracija į visuomenę, rengimas savarankiškam gyvenimui.

53 Knyga apie socialines paslaugas: M. Colton, R. Sanders, M. Williams. An Introduction to Working with Children: A Guide for Social Workers, 2001, London.

Patys įstaigų darbuotojai paprasčiau apibūdina savo įstaigų tikslus – apsaugoti vaikus nuo visuomenės ir visuomenę nuo jų, „išgelbėti“ nuo asocialių šeimų, parengti savarankiškam gyvenimui, globoti, teikiant visas kitas paslaugas, pratęsti laimingą vaikystę ir pan. Išties didžiausias dėmesys yra skiriamas vaikų buičiai ir mokykliniam lavinimui užtikrinti.

Globos įstaigos savo nuostatuose dažnai naudoja įvairius terminus, apibūdinančius socialinę integraciją, ir įvardija tai kaip vieną svarbiausių savo tikslų. Bet šių įstaigų administracijos supratimu, minėta integracija turėtų įvykti po to, kai vaikas išeis iš globos įstaigos. O kol jis yra įstaigoje, siekiama, kad jis turėtų „laimingą vaikystę“. Dauguma globos įstaigų nekelia tikslo sugrąžinti vaiką į šeimą. Savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybos dažnai „atsipučia“, suradusios vaikui vietą globos įstaigoje, ir nuo tos akimirkos vaikui bei šeimai nebelieka vietos jų akiratyje. Vaikas, būdamas įstaigoje, vis labiau praranda ryšius su savo šeima, kuri dėl savo socialinių problemų – skurdo, prastų socialinių įgūdžių, piktnaudžiavimo alkoholiu ir pan. – negali jo lankyti. Jis vis labiau atskiriamas nuo šeimos ir įprastų socialinių ryšių. Nesinorėtų dėl to kaltinti globos įstaigų ar tuo labiau šių įstaigų darbuotojų, kurie dažnai yra kupini gerų norų. Visiškai suprantama, kad įstaiga, kurioje gyvena vaikai, atvykę iš tolimesnių rajonų, negali užtikrinti jų bendravimo su tėvais, teikti pagalbos tėvams ir pan. Darbui su šeima, siekiant sugrąžinti vaiką į šeimą, globos įstaigos neturi nei lėšų, nei žmogiškųjų išteklių.

Įstaigų darbuotojų supratimu, darbo su šeima funkcija, siekiant sugrąžinti vaiką į šeimą, priklauso savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnyboms ir reikalauja iniciatyvos iš tėvų pusės. Globos įstaigos kviečia tėvus į renginius ir šventes, skatina juos pasiimti vaikus per atostogas, tačiau jokių priemonių padėti tėvams susigrąžinti vaikus dažniausiai nesiima. Galima būtų pastebėti įstaigų darbuotojų tendenciją kaltinti tėvus, vadinant juos „blogais“ ir pan. Kai kuriuose pokalbiuose su globos įstaigų ir savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų personalu, tekdavo išgirsti nuomonę, kad „šeima kaip gėrė, taip ir geria, visiškai nesidomi vaikais ir pan.“[54] Ko gero, naivu tikėtis, kad probleminė šeima galėtų pasikeisti pati, be išorinės pagalbos. Būtų net keista, jeigu ji pati sugebėtų išspręsti savo socialines problemas ir siekti vaiko sugrąžinimo į šeimą. Tokie atvejai pasitaiko labai retai, vos vienas kitas per keletą metų.

Kai vaikas patenka į specialiąją auklėjimo ir globos įstaigą, jo integracijos į visuomenę tikslas suprantamas, kaip vaiko elgesio pakeitimas, kad jis galėtų sugrįžti į namus. Šiuo atveju pati įstaiga dirba su vaiku, siekdama keisti jo elgesį, tačiau šeima paliekama nuošalyje. Todėl net jeigu įstaiga dirba puikiai ir sugeba tinkamai koreguoti vaiko elgesį, pastarajam sugrįžus į įprastinę aplinką, jo elgesys dažnai vėl prastėja ir jis pakartotinai patenka į specialiąją auklėjimo įstaigą.

Kitas paradoksalus dalykas, susijęs su pagrindiniu globos įstaigų tikslu, t.y. socialine integracija, yra vaiko savarankiškumo ugdymas. Nors, kaip teigia įstaigų administracija, siekiama, kad vaikas išmoktų gyventi savarankiškai, kita vertus, jam nesuteikiama galimybė mokytis naudotis pinigais, įgyti būtinųjų buitinių įgūdžių, prisiimti atsakomybę už savo sprendimus. Kadangi specialiosiose auklėjimo įstaigose dažnai pasitaiko vagysčių bei nėra sąlygų saugiai laikyti pinigų, vaikams net neleidžiama jų turėti. Be to, kartais tokia galimybė suvokiama kaip problema, nes atsiranda papildomų rūpesčių, pvz., užkirsti kelią pinigų atiminėjimui. Kai kurių įstaigų administracija, suprasdama pinigų svarbą, bando suteikti vaikui galimybę turėti kišenpinigių, tačiau visose įstaigose

54 Informacija, gauta iš pokalbių su administracija ir darbuotojais stebėsenos metu.

akivaizdžiai stinga vaiko mokymo naudotis pinigais metodikų. Nemokėjimas naudotis pinigais gali ypač apsunkinti integraciją ir savarankišką gyvenimą. Tai patvirtina ir įstaigų administracija, iškeldama problemą, kad pašalpos, skirtos įsikūrimui paliekant globos įstaigą, yra išleidžiamos labai greitai ir dažnai netinkamai.

Gyvendami įstaigoje vaikai dažniausiai neturi galimybių įgyti net paprasčiausių buitinių įgūdžių – maistas jiems yra patiekiamas valgyklose („restorano principas "), jį ruošia virėjos, o vaikas dažnai nė negali įeiti į virtuvės patalpas. Patys darbuotojai supranta tokios tvarkos absurdiškumą, bet yra priversti laikytis esamų higienos normų, kurios labai griežtai reglamentuoja valgio gaminimo tvarką minėtose įstaigose ir nenumato vaikų dalyvavimo šiame procese.

Galima teigti, kad daugelyje įstaigų vyksta ne socialinė integracija, o socialinė dezintegracija. Pažeidžiant vieną pagrindinių vaiko teisių – teisę gyventi šeimoje – sudaromos prielaidos ir kitiems esminiams vaiko teisių pažeidimams.

Pagrindiniai vaiko teisių pažeidimai įstaigose

Vaiko teisė į asmeninio gyvenimo apsaugą

Privatumo gerbimas stacionariose globos ir ugdymo įstaigose nėra įprasta praktika. Vaikai dažnai gyvena nerakinamuose kambariuose, į kuriuos bet kada gali užeiti kiti vaikai ar personalas, paprastai nė nepasibeldę. Keliose įstaigose gyvenamosios patalpos yra užrakinamos pamokų metu, ir vaikai negali sugrįžti į savo kambarį kada panorėję. Sąlygos šiose įstaigose labiau primena ne gyvenimą šeimoje, bet buvimą griežtoje disciplinuojančioje institucijoje. Taisyklės nustatomos ne tam, kad vaikams būtų geriau, bet norint lengviau su jais susitvarkyti. Dienotvarkės, grafikai, tvarkaraščiai yra neatskiriama šių įstaigų kasdienybės dalis, nes vaikų buvimo vietos ir laiko reguliavimas yra efektyvus kontrolės būdas. Kai kuriose įstaigose tvarka ir kontrolė itin grubiai pažeidžia privatumo ir orumo principą, pvz., vaikai kartu vedami į tualetą, dušą ir pan. Asmeninių daiktų vaikai beveik neturi. Dauguma daiktų yra „valdiški", todėl vaikai jų nesaugo. Taigi jie neišmoksta vertinti ir tausoti drabužių, baldų, mokymo priemonių, o tuo pačiu auga įstaigos išlaidos.

Kai kuriose įstaigose vaikai turi specialią aprangą, o jų pačių drabužiai saugomi užrakinti, motyvuojant vagystės grėsme. Vaikų mobiliuosius telefonus dažniausiai irgi saugo darbuotojai, leisdami paskambinti tiktai tam tikru metu. Minėtos priemonės leidžia sumažinti vagysčių tikimybę, tačiau nė iš tolo neprimena gyvenimo šeimos aplinkoje.

Vaiko teisė turėti ir reikšti savo nuomonę

Įstaigų nuostatuose numatyta, kad vaiko teisė dalyvauti priimant sprendimus įgyvendinama pasitelkus vaikų ar mokinių tarybas. Tačiau jos veikia retoje įstaigoje, o jeigu formaliai ir yra įsteigtos, tai realiai nefunkcionuoja; nepraktikuojami bendruomenės susirinkimai; vaikų dalyvavimas priimant sprendimus yra itin retas reiškinys.

Kaip prievolė atsižvelgti į vaiko nuomonę, teisės aktuose yra numatytas vaiko sutikimas ir prašymas jį priimti į įstaigą. Šios teisės įgyvendinimas yra dažnai iškreipiamas, paverčiamas drausminimo priemone, pvz., vaikai verčiami rašyti prašymus perkelti juos iš globos namų į specialiuosius auklėjimo ir globos namus. Tačiau tai neturi nieko bendra su tikraisiais vaikų norais, o tėra administracijos naudojama bauginimo priemonė.

Vaiko teisė į apsaugą nuo bet kokio išnaudojimo ir netinkamo elgesio

Siekiant apsaugoti vaiką nuo netinkamo elgesio šeimoje, jis yra apgyvendinamas stacionarioje globos ir ugdymo įstaigoje, kurioje gali pasireikšti kitos išnaudojimo bei netinkamo elgesio formos.

Daugelyje įstaigų yra vaikų, turinčių elgesio problemų. Kai kurie vaikai patenka į šias įstaigas būtent dėl jų. Todėl natūralu, kad vaikų resocializacijos procese didelė energijos ir žmogiškųjų išteklių dalis tenka jų netinkamo elgesio korekcijai ir slopinimui. Tačiau šiame procese slypi ir netinkamo elgesio su vaikais grėsmė.

Bandant suvaldyti agresyvų vaikų elgesį, naudojamos tokios intervencijos priemonės, kaip pokalbis ir privilegijų ribojimas: vaikai nevežami į ekskursijas, neišleidžiami į miestą, jiems neleidžiama turėti pinigų ir susitikti su tėvais. Kai kurios iš šių priemonių pažeidžia tokias pagrindines vaiko teises, kaip teisė į bendravimą su tėvais, teisė į turiningą laisvalaikio leidimą ir pan.

Darbuotojai dažnai jaučiasi bejėgiai suvaldyti agresyvų vaikų elgesį ir menkai supranta tikrąsias tokio elgesio priežastis. Darbuotojų teigimu, vaikai jų neklauso, „nebijo net policijos“, o personalo sankcijos dažnai pasirodo neveiksmingos. Tokia elgesio korekcijos samprata remiasi baime, t.y. manoma, kad vaikai nesielgs netinkamai, jeigu jiems bus taikomos griežtos bausmės. Kitos drausminimo priemonės, apie kurias nėra atvirai kalbama, bet kurios neretai praktikuojamos, yra siuntimas į kitas įstaigas (pvz.: specialiuosius auklėjimo ir globos namus, psichiatrijos ligonines, Nepilnamečių socialinės pagalbos ir prevencijos centrą ir t.t.). Kai kuriose įstaigose netinkamam elgesiui valdyti yra naudojamas izoliatorius, kuriame vaikams už netinkamą elgesį, pvz., pabėgimą iš įstaigos, tenka praleisti savaitę.

Netinkamas darbuotojų elgesys su vaikais dažnai kyla dėl kompetencijos stygiaus. Neturint įgūdžių, leidžiančių sėkmingai valdyti probleminį vaikų elgesį, naudojami „tradiciniai“ drausminimo būdai. Naktį dirbantys darbuotojai dažnai neturi specialaus išsilavinimo, nes jiems taikomi mažesni kvalifikaciniai reikalavimai. Todėl šie darbuotojai dažniau renkasi represinius arba baudimo metodus. Kita vertus, nakties metu visoje įstaigoje lieka tik keletas darbuotojų, kuriems yra labai sudėtinga tinkamai susitvarkyti su problemišku vaikų elgesiu. Iš įvairių šaltinių buvo gauta informacijos apie įvairų netinkamą darbuotojų elgesį – nepaklusnūs vaikai verčiami klūpoti iškeltomis rankomis (kartais dar laikydami jose kėdę) arba bėgioti laiptais aukštyn žemyn, jie mušami, jiems neduodama valgyti iki soties, iš jų atimami asmeniniai daiktai, jie perkeliami į izoliatorių ir pan.

Nė vienoje įstaigoje nėra apibrėžta, ką reikėtų laikyti smurtu. Dauguma smurto veiksmų nėra dokumentuojami, administracija dažnai apskritai neigia patį vaikų ar personalo smurtavimo faktą. Todėl susidaro dviprasmiška padėtis. Viena vertus, administracijos tvirtinimu, smurto atvejų nepasitaiko. Kita vertus, esama medicininių įrašų apie tokius sužeidimus, kurie leidžia manyti, kad yra smurtaujama, pvz.: lytinių organų sumušimas žaidžiant krepšinį (įstaigos darbuotojai teigia, kad vaikas pats susimušė alkūne, o kituose medicininiuose ligoninės dokumentuose yra įrašyta, kad vaiką sužalojo draugas); praskelta galva, nukritus nuo laiptų, dėl ko vaikas atsidūrė ligoninės intensyviosios slaugos palatoje ir pan. Vizitų metu administracijos darbuotojai iš pradžių nebuvo linkę pripažinti smurto atvejų, bet priminus, pvz., apie vaiko

kaukolės sužalojimą, kuris buvo įvykęs pakankamai neseniai ir užfiksuotas slaugytojos dokumentuose, vis dėlto prisimindavo apie smurto atvejus. Beje, apie vieną seksualinės prievartos atvejį tarp vaikų pavyko sužinoti ne lankantis įstaigoje, kurioje tai nutiko, bet iš kitos įstaigos, į kurią buvo perkelta smurto auka ir kurioje ši informacija buvo dokumentuota „slaptuose archyvuose".

Įstaigose tarp vaikų susiformuoja išnaudojimu, smurtu ir baime grindžiami hierarchiniai santykiai. Jose tebegyvuoja „dedovščinos" kultūra ir skundikų baudimas. Visa tai rodo, kad slėpti įstaigoms yra ką. Beje, tikėtina, jog apie tam tikrus įvykius administracija galbūt ir visiškai nesužino. Didžiąją dalį specialiųjų globos ir auklėjimo namų įstaigų auklėtinių sudaro 13-17 metų vaikai, kurių dauguma turi bendravimo su kriminaliniu pasauliu patirties. Minėta patirtis daro įtaką jų bendravimo normoms, primenančioms nestatutinius santykius laisvės atėmimo vietose. Stacionariose globos ir ugdymo įstaigose naudojamas kalėjimo žargonas, smurtaujama prieš silpnesniuosius, jie fiziškai ir seksualiai išnaudojami[55]. Į tokią aplinką pakliuvę jaunesnio amžiaus vaikai patiria daug prievartos ir tuo pačiu „išeina kalėjimo mokyklą". Apie šias praktikas liudija vaikų žargonas (ypač populiarus specialiuosiuose auklėjimo ir globos namuose, nors pasitaikantis ir kituose globos įstaigose). Apie tam tikrą psichologinio arba fizinio smurto naudojimą akivaizdžiai liudija tokie žodžiai kaip „užparašinimas", „ožinimas", „gaidinimas", „stukačius", „karceriukas" ir t.t.

Aišku, kad administracijai yra sunku ir nemalonu pripažinti, jog jos vadovaujamoje įstaigoje pasitaiko smurto atvejų. Teiraudamiesi apie personalo smurtavimą prieš vaikus beveik visada sulaukdavome neigiamo administracijos atsakymo. Tačiau pasidomėjus nuodugniau, kartais paaiškėdavo, kad koks nors darbuotojas buvo atleistas dėl netinkamo elgesio arba kad direktorius turi tam tikrų duomenų apie kokio nors darbuotojo netinkamą elgesį. Tiesa, jokiu būdu nebūdavo įvardijama, apie kokį netinkamą elgesį kalba ir koks darbuotojas taip elgėsi.

Įstaigų personalo supratimu, pasitaikantys smurto atvejai yra pačios įstaigos vidaus reikalas, kurio nedera dokumentuoti ir viešinti. Šią problemą reikia spręsti savo nuožiūra, naudojantis turimomis priemonėmis.

Nė vienoje įstaigoje nėra aiškios skundų pateikimo ir nagrinėjimo tvarkos, kuri yra būtina siekiant išaiškinti netinkamo elgesio atvejus ir užkirsti jiems kelią. Kai kuriose įstaigose buvo teigiama, kad vaikai nesiskundė, pvz., jau 15 metų, nors tai yra tiesiog neįtikėtina. Tai rodo, kad nesant skundų pateikimo, nagrinėjimo ir dokumentavimo procedūros, vaikai arba visai neteikia skundų administracijai, arba, jeigu kreipiasi, tai skundo nagrinėjimas dažniausiai nėra dokumentuojamas. Labai populiari skundų nagrinėjimo praktika yra žodinis aiškinimasis, kurį administracija vertina teigiamai. Administracijos atstovai dažnai teigia, kad vaikai drąsiai gali jiems pasipasakoti, kas juos slegia. Tačiau objektyviai vertinant tai yra labai abejotina, nes vaiko skundą nagrinėja ta pati įstaiga, kurioje vaikas gyvena ir nuo kurios darbuotojų elgesio priklauso jo gerovė. Įstaigos dažnai kaupia vaikų ir darbuotojų pasiaiškinimus, tačiau kadangi tokia procedūra yra neprivaloma, vargu ar ši dokumentacija atspindi realią padėtį.

Nėra aiškiai reglamentuota, kokia dokumentacija turėtų būti kaupiama. Dažnai yra kaupiamos bylos, kuriose saugomi pagrindiniai duomenys apie vaiką – patekimo į įstaigą dokumentai, teismo sprendimai,

informacija apie tėvystę. Netinkamo elgesio su vaikais dokumentavimas suteiktų daug papildomos informacijos apie vaikų teisių padėtį stacionariose globos ir ugdymo įstaigose. Kai dokumentacija nekaupiama ir probleminis elgesys nefiksuojamas, gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad vaikų teisės įstaigose nėra pažeidžiamos. Visuomenė, politikai ir netgi įstaigas prižiūrinčios bei kontroliuojančios institucijos paprasčiausiai nesužino apie vaikų teisių pažeidimus.

Tiesa, kai kuriose įstaigose administracijos iniciatyva sudaromos bylos atskiriems probleminio elgesio vaikams. Šiose „slaptose bylose" yra kaupiami vaikų pasiaiškinimai ir darbuotojų paaiškinimai bei pasiaiškinimai. Šie „slapti archyvai" suteikia labai daug svarbios informacijos, kurios nemačius galima susidaryti klaidingą vaizdą. Pvz.: minėtose bylose yra vaikų prašymų (kartais net keletas to paties vaiko) perkelti juos į specialiuosius globos namus ir pasiaiškinimų dėl patirtos seksualinės prievartos arba jos taikymo kitam asmeniui atvejų, apie kuriuos nė nebuvo užsiminta pokalbiuose su administracija. Dažnai auklėtojai pildo žurnalus, kuriuose fiksuoja įvairius konfliktus ir probleminius įvykius. Bet minėti žurnalai dažnai irgi nė nebuvo minimi oficialioje dokumentacijoje ir nerodomi stebėseną vykdžiusiems ekspertams. Šiuos žurnalus buvo galima pamatyti tik specialiai paprašius administraciją ir susiklosčius palankiomis aplinkybėms (pvz., jeigu atsakingas darbuotojas tuo metu buvo darbo vietoje).

Faktas, kad vaikai dažnai net po keletą kartų rašo prašymus perkelti juos į specialiuosius auklėjimo ir globos namus, nors šie prašymai nėra panaudojami, tik saugomi „slaptose bylose", rodo, jog tai, kaip jau buvo minėta, yra tam tikra drausminimo priemonė. Pvz., tokiu būdu galima šantažuoti vaikus, kad jeigu jie nesielgs tinkamai, bus „patiems prašant" apgyvendinti specialiuosiuose auklėjimo ir globos namuose. Paprastai į šias įstaigas patenka itin probleminio elgesio vaikai, su kuriais globos namų personalas sunkiai susitvarko. Jos tarp vaikų turi prastą reputaciją, tad ta aplinkybė, kad vaikai patys rašo prašymus į jas pakliūti, leidžia daryti prielaidą, jog jie yra verčiami tai daryti.

Vaiko teisė gyventi su tėvais jų mylimam ir globojamam. Valstybė turi užtikrinti reikiamą paramą, kad tėvai galėtų įgyvendinti šią vaiko teisę.

Atliktas tyrimas parodė, kad daugumos stacionarių globos ir ugdymo įstaigų administracija nebendrauja su šeimomis, nesistengia užmegzti ryšių su globojamų vaikų tėvais. Be to, nėra numatytas vaikų sugrįžimo į bendruomenę mechanizmas. Problematiškas ir šių įstaigų bendradarbiavimas su savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybomis. Atsidūrę globos institucijose, vaikai daugiau nebepatenka į savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų akiratį. Minėtų tarnybų darbuotojai teigia, kad dėl mažo darbuotojų skaičiaus ir didelio darbo krūvio jie nepajėgia domėtis įstaigose globojamais vaikais. Pastebėtina, kad kai kurių savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybos vadovaujasi nuostata, jog institucinė globa yra geresnė išeitis negu gyvenimas probleminėje šeimoje. Į stacionariąsias globos ir ugdymo įstaigas patekę vaikai su savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybomis bendrauja epizodiškai, tik tais atvejais, kai yra sprendžiami jų globos, tėvų teisių ribojimo arba laikino grįžimo namo per atostogas ar šventes klausimai.

Kai kurios globos institucijos turi socialinių pedagogų, kurie bendrauja su seniūnijų socialiniais darbuotojais. Tačiau specialiųjų ugdymo namų direktorių teigimu, savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojai ne tik nesiima priemonių, kad vaikai būtų sugrąžinti į šeimas, tačiau net prašo minėtų įstaigų vadovus laikyti

vaikus juose kuo ilgiau. Nėra probleminių vaikų – nėra ir atsakomybės dėl jų. Pasitaiko atvejų, kad savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų vedėjai neduoda sutikimo, jog vaikas sugrįžtų į šeimą per atostogas. O stacionariose globos ir ugdymo įstaigose esančių vaikų ryšiai su tėvais yra nutrūkę, neskatinamas jų atnaujinimas bei stiprinimas.

Įstaigų geografinės padėties reikšmė

Kaip jau buvo minėta, vienu pagrindinių savo tikslų dauguma įstaigų laiko globotinių ar ugdytinių integraciją į visuomenę. Šioje ataskaitos dalyje mėginsime išsiaiškinti, ar fizinė įstaigos vieta yra palanki minėtam tikslui siekti, ar globos įstaigoje gyvenantis vaikas turi galimybę jaustis integralia bendruomenės dalimi, nekliudomas bendrauti su šeimos nariais, naudotis bendruomeninių įstaigų paslaugų įvairove.

Tik nedidelė stacionarių globos ir ugdymo įstaigų dalis yra įsikūrusi miestuose, rajonų centruose ar greta judrių kelių. Dauguma jų glaudžiasi nedidelėse gyvenvietėse, kaimuose. Jas sunku pasiekti viešuoju transportu, nelengva surasti ir vykstant automobiliu. Sovietmečiu nuo visuomenės izoliuota įstaigos vieta atitiko ideologinę nuostatą atskirti sunkiai auklėjamus ar neįgalius vaikus nuo visuomenės. Buvo tikima, kad taip yra saugiau ir vaikams, ir aplinkiniams gyventojams. Be to, manyta, kad uždaroje įstaigoje vaikus lengviau auklėti ir ugdyti. Tačiau globojant vaikus institucijoje, įkurtoje toli nuo didesnių gyvenviečių, jie užauga neturėdami visuomeninės patirties ir socialinių bei šeimyninių ryšių.

Vadovaujantis šiuolaikiniu požiūriu į vaiko globą, ypač pabrėžiamas aktyvus vaiko dalyvavimas bendruomenės gyvenime, augimas šeimos aplinkoje[56]. Aplankytų įstaigų administracija ir darbuotojai ne sykį tvirtino, jog stengiasi įgyvendinti šią nuostatą, skatinti vaiko bendravimą su šeima, tačiau mažai motyvuotiems socialiai silpnų šeimų tėvams yra sudėtinga aplankyti įstaigoje globojamą vaiką dėl nepatogaus susisiekimo.

Ši problema yra ypač aktuali kalbant apie tokias įstaigas, kaip specialieji auklėjimo ir globos namai (skirti linkusiems nusikalsti 14-17 metų nepilnamečiams) ir pensionai vaikams su negalia (skirti vidutinę ir sunkią negalią turintiems vaikams). Kadangi šių tipų įstaigų Lietuvoje yra tik keletas, labai tikėtina, jog į jas pakliuvę vaikai atsidurs toli nuo tėvų namų ir turės mažiau galimybių bendrauti su šeima, o tai sudarys prielaidas šeimyninių ryšių susilpnėjimui arba nutrūkimui. Specialiųjų auklėjimo ir globos namų ugdytiniai dažnai bėga iš globos namų, kad pakeleivingais automobiliais ar net pėsčiomis pasiektų tėvų namus, dažnai esančius daugiau nei už šimto kilometrų. Tokia kelionė yra labai nesaugi, tačiau vaikų bėgimas aplankyti tėvų yra neišvengiamas, kadangi dažniausiai tai tėra vienintelis būdas su jais susisiekti.

Dar viena neišvengiama toli nuo didesnių gyvenviečių įsikūrusių įstaigų problema yra jaunų darbuotojų trūkumas. Daugelio vaikų globos namų administracijos atstovai skundėsi, jog didžioji dalis darbuotojų yra priešpensinio amžiaus, sunku juos pakeisti naujais specialistais, kurie nenori dirbti tolimame užkampyje. Tai ypač aktualu kalbant apie naujų specialybių atstovus – psichologus, socialinius darbuotojus, specialiuosius ir socialinius pedagogus, t.y. tuos specialistus, nuo kurių indėlio akivaizdžiai pagerėtų globojamų vaikų ugdymo kokybė.

55 Vyresniųjų iniciatyva į nusikalstamas veikas įtraukiami jaunesni, baudžiamosios atsakomybės amžiaus nepasiekę vaikai. Jaunesnius vaikus vyresnieji išnaudoja tenkindami savo lytinius potraukius, o išnaudojamieji tampa „užparašintais" ir atstumtaisiais.

56 Valstybės dalyvės gerbia vaiko, kuris išskiriamas su vienu ar abiem tėvais, teisę nuolat su jais bendrauti (...) JT Vaiko teisių konvencija, 1989, 9 str. 3 d.

Stacionarių vaikų globos ir ugdymo įstaigų globotiniai

Teisės aktai įtvirtina formalius kriterijus ir pagrindus, kuriais vadovaujantis vaikai patenka į skirtingo tipo stacionarias globos ir ugdymo įstaigas. Tačiau dažnai ne sutrikimo laipsnis ar formali diagnozė lemia vaiko patekimą į vieną arba kitą įstaigą. Šių įstaigų darbuotojų teigimu, pagrindinė priežastis, dėl kurios vaikai patenka į įstaigas, yra socioekonominės problemos šeimoje – girtavimas, mažos pajamos ar nesirūpinimas vaiku dėl kitų priežasčių. Skirtingų specialiųjų globos ir ugdymo įstaigų darbuotojai laikosi vieningos nuomonės, kad iki 80 proc. į jų įstaigas pakliūvančių vaikų to išvengtų, jeigu šeimose nebūtų minėtų problemų.

Specialiosios globos ir ugdymo įstaigos buvo sukurtos remiantis ideologija, kad specialiųjų poreikių vaikai turi būti lavinami specialiai jiems sukurtose mokyklose – internatuose, skyrium nuo kitų vaikų. Pagal modernią sampratą, tai, kad vaikas turi specialiųjų poreikių, nereiškia, jog jį reikia atskirti nuo visuomenės. Tačiau realybė yra tokia, kad dauguma specialiųjų poreikių vaikų ugdomi būtent specialiosiose mokyklose. Jeigu vaikas atiduodamas į tokią mokyklą, jis atsiduria toli nuo namų, nes tėvai dažnai priima sprendimą, kad vaikas ten gyvens visą darbo savaitę. Nors deklaruojama, kad specialiųjų poreikių vaikai turėtų būti integruojami į bendrojo lavinimo mokyklas, iš tiesų jiems nesudaromos sąlygos įsilieti į bendrojo ugdymo sistemą, nes daugiausia specialistų sutelkta būtent specialiosiose įstaigose. Jeigu šeima yra probleminė, vaiko negalia ir galimybė rinktis stacionarią įstaigą paskatina tėvus apsispręsti pastarosios naudai. Kaip teigia nevyriausybinė tėvų, auginančių neįgalius vaikus, organizacija, tėvams reikalinga itin stipri motyvacija, kad jie lavintų vaiką bendrojo lavinimo mokykloje arba bendruomeninėje įstaigoje netoli gyvenamosios vietos, jeigu, žinoma, jų bendruomenėje tokia yra.

Tėvams, turintiems vaiką su sunkia kompleksine negalia, ypač sudėtinga auginti jį namuose ir rasti bendruomeninės globos alternatyvų. Šiam vaikui reikia nuolatinės priežiūros, slaugos, o bendruomenėje tam nėra tinkamų sąlygų. Todėl šie vaikai dažniausiai atiduodami nuolatinei globai į vaikų (arba vaikų ir jaunimo) pensionus. Labai tikėtina, kad, tėvams pasirinkus tokį sprendimą, vaikas visam gyvenimui liks institucinėje globoje – sulaukęs pilnametystės bus apgyvendintas stacionarioje globos įstaigoje suaugusiesiems.

Nežymaus protinio atsilikimo požymių gali atsirasti dėl socialinio vaiko apleistumo. Jeigu vaikas, atsidūręs specialiojoje mokykloje, yra lavinamas ir ugdomas, jeigu juo rūpinamasi, šio sutrikimo ilgainiui gali nebelikti. Tačiau kai kurios įstaigos nesilaiko reikalavimo kas dvejus metus nukreipti vaiką į Pedagoginę psichologinę tarnybą; tai daroma gerokai rečiau. Kai kurių specialiųjų mokyklų auklėtinių bylose aptikome, kad buvo atliktas tik vienas jų gebėjimų įvertinimas – prieš patenkant į įstaigą, nors dabar jie jau ją bebaigią. Vaikų specialiųjų poreikių pakartotinis įvertinimas dažnai nėra atliekamas, kadangi tam tikrais atvejais tai reikštų jų perkėlimą į bendrojo lavinimo sistemą.

Nėra aišku, kiek yra tikslūs vaikų vertinimai, nes išvadose neminimi tyrimo metodai ar standartizuotos metodikos, pagal kuriuos jie buvo atliekami. Pateiktuose vertinimuose pasigedome aiškiai apibrėžtų šeimos problemų, galimų jų priežasčių, esamų vaikų elgesio sutrikimų priežasčių, vaikų – tėvų santykio apibūdinimo, vaikų ir bendraamžių sąveikos ypatumų. Iš kitos pusės, įstaigai tarsi ir nėra reikalo stengtis apibrėžti tikrųjų

priežasčių, lėmusių vaiko patekimą į įstaigą, nes toje įstaigoje nėra galimybių dirbti su tomis problemomis. Sąlygų pakeisti mokymo įstaigą praktiškai nėra – vaikas bus atsilikęs nuo bendrojo lavinimo programos ir sunkiai integruosis klasėje; šeima dažniausiai yra probleminė ir vaiko grįžimas namo sukeltų papildomų problemų savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybai, todėl daug paprastesnė išeitis – palikti jį specialiojoje mokykloje.

Oficialiai į specialiuosius auklėjimo ir globos namus negali būti priimami vaikai, turintys psichinių ar fizinių negalių. Tačiau iš tiesų dažnas jų auklėtinis turi nediagnozuotų elgesio sutrikimų. Pasitaikė, kad diagnozė buvo pakeista, siekiant itin didelių elgesio problemų turintį vaiką apgyvendinti specialiuosiuose auklėjimo ir globos namuose. Pagal šio tipo įstaigų nuostatus, vaikas jose gali būti nuo šešių mėnesių iki dvejų metų, tačiau prašant globėjams arba pačiam vaikui terminas gali būti pratęstas. Pastebima tendencija, kad vaikai šiose įstaigose gyvena maksimalų leistiną laiką, o išvykę dažnai vos po kelių mėnesių vėl patenka atgal, kadangi dirbant su jais įstaigoje lygiagrečiai nebuvo siekiama pokyčių jų žalingoje aplinkoje.

Vaikų patekimas į stacionarias vaikų globos ir auklėjimo įstaigas bei išvykimas iš jų

Globos namai

Vaikų patekimas į globos namus

Į globos namus patenka vaikai, laikinai ar visam laikui netekę tėvų globos. Pastebima tendencija, kad didelė dalis šių vaikų turi tėvus – tik maždaug 1 iš 13 globos įstaigose apgyvendintų vaikų yra našlaitis. Dažnai vaikas perkeliamas į globos namus pernelyg skubotai, nepanaudojus visų galimybių išvengti vaiko institucionalizavimo. Nors vaikas taip pat gali būti globojamas šeimoje ar šeimynoje, palyginus su globos namais, globotinių skaičius jose sudaro tik maždaug 10 proc. visų Lietuvoje globojamų vaikų[57]. Retas vaikas, patekęs į globos namus, vėliau sugrįžta į šeimą. Socialines paslaugas teikiančių tarnybų darbas su vaiko šeima, jam patekus į globos namus, tampa minimaliu. Šeima nėra skatinama siekti vaiko susigrąžinimo. Pastebima tendencija, kad, vaikui atsidūrus globos įstaigoje, savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbas su šeima baigiasi – manoma, jog problema jau yra išspręsta. Toks požiūris ir iš jo išplaukiantys veiksmai užkerta kelią vaiko reintegracijai į šeimą, o tuo pačiu ir į visuomenę.

Globos namuose gali būti apgyvendinamas vaikas (nuo gimimo iki 18 metų), kuriam nustatyta laikinoji ar nuolatinė globa, arba be tėvų globos likęs vaikas tol, kol bus išspręstas jo globos klausimas[58]. Išimtiniais atvejais priimami vaikai nuo 2 metų amžiaus, jeigu jų šeimos nariams tuose globos namuose nustatyta įstaigos laikinoji ar nuolatinė globa[59]. Auklėtiniams, sulaukusiems 18 metų (jų prašymu ir steigėjo sutikimu), išlaikymas globos namuose gali būti pratęstas iki jie

57 Lietuvos vaikai, LR Statistikos departamentas, 2005.
58 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl bendrųjų valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2005, Nr. A1-68.
59 Stebėsenos metu įstaigų pateiktų dokumentų rinkinys.

baigs bendrojo lavinimo mokyklą. Buvusiems globos namų gyventojams gali būti leista čia gyventi studijų metu. Ne vyresni kaip 24 metų buvusieji globos namų auklėtiniai gali būti čia apgyvendinti, kai jiems yra paskirtas išlaikymas, – ne ilgiau kaip 6 mėnesius.

Laikinas vaiko apgyvendinimas šeimoje, šeimynoje ar globos namuose

Nuo tos akimirkos, kai vaikas yra paimamas iš šeimos (gatvės, yra atvedamas arba ateina pats), iki jam yra nustatoma laikinoji globa, yra organizuojamas laikinas vaiko apgyvendinamas šeimoje, šeimynoje ar globos namuose. Vaiko teisių apsaugos tarnyba surašo sprendimą dėl vaiko paėmimo iš šeimos ar kitos jo buvimo vietos ir apie tai informuoja vaiko tėvus ar kitus jo teisėtus atstovus. Tuomet rengiamas savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas dėl laikinosios globos nustatymo. Pagal galiojančias teisės normas, tai turi būti padaryta per 3 darbo dienas nuo vaiko laikino apgyvendinimo, o per 30 kalendorinių dienų nuo laikinosios globos nustatymo savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnyba arba jos įgalioti socialiniai partneriai sudaro vaiko laikinosios globos planą.

Paprastai laikinai vaikai yra apgyvendinami vadinamuosiuose laikinosios globos namuose, kurie daugelyje rajonų yra įkurti tuose pačiuose globos namuose, nes Lietuvoje yra tik keletas nevyriausybinių organizacijų, teikiančių laikinosios globos paslaugas. Civilinio kodekso norma, numatanti, kad per 3 dienas nuo vaiko paėmimo iš šeimos turi būti nustatyta jo laikinoji globa, „sutrumpina“ šių vaikų kelią į globos namus. Vadovaujantis šia norma ir nedelsiant atitinkamai sutvarkius reikiamus dokumentus, vaikai oficialiai tampa globos namų auklėtinais ir pradeda dažniausiai ilgai trunkančią „institucinę karjerą“[60].

Keliose Lietuvos savivaldybėse vaiko kelią į globos namus „prailgina“ atskirai nuo globos namų veikiančios organizacijos, teikiančios laikinosios globos paslaugas. Paprastai vaikai gyvena šių organizacijų centruose kelias savaites (šiuo atveju yra nepaisoma minėtos LR Civilinio kodekso nuostatos), o tuo pačiu metu yra aktyviai dirbama su šeima, kuriai suteikiama galimybė susigrąžinti vaiką. Šių centrų patirtis rodo, kad didelė dalis pas juos patenkančių vaikų grįžta į šeimas. Likusiesiems globos namai tai pat neturėtu tapti vienintele galima globos forma. Kaip rodo kitų šalių patirtis, globa šeimynoje, o tuo labiau šeimoje, yra rimta alternatyva centralizuotoms institucijoms. Gyvenimas šeimoje suteikia vaikams gerokai mažiau žalos. Be to, nors šios srities reforma yra ganėtinai brangi, išvystytas globojančių šeimynų ir šeimų tinklas yra finansiškai naudingesnis valstybei negu nelanksti globos namų sistema. Tačiau tai, kad valstybė iki šiol nesusidomėjo vaikų globa šeimose ir šeimynose, liudija pastangas išlaikyti esamą institucijų tinklą jo nemažinant.

Apgyvendinant globos namuose vaiką, kuriam nustatyta laikinoji globa, reikalingi šie dokumentai:
1. Savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas dėl vaiko laikinosios globos nustatymo ir globėjo paskyrimo.
2. Apskrities viršininko administracijos vaiko kelionės lapas į globos namus (kai vaikas apgyvendinamas valstybės vaikų globos namuose).
3. Kiti su vaiku ir jo artimais giminaičiais susiję dokumentai, kuriuos pateikia savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybos[61].

Apgyvendinant globos namuose vaiką, kuriam nustatyta nuolatinė globa, reikalingi šie dokumentai:
1. Teismo nutartis dėl vaiko nuolatinės globos nustatymo.

60 Ten pat.

61 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl bendrųjų valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2005, Nr. A1-68.

2. Kiti su vaiku susiję dokumentai, kuriuos pateikia Vaiko teisių apsaugos tarnybos[62].
3. Laikinojo apgyvendinimo aktas, reikalingas apgyvendinant vaikus laikinosios nakvynės namuose prie globos namų[63].

Dėl vaiko nuolatinės globos panaikinimo ir jo sugrąžinimo tėvams sprendžiama, kai tėvai pateikia ieškinį dėl tėvų valdžios apribojimo arba vienas jų paduoda prašymą teismui, kad būtų panaikintas vaiko atskyrimas nuo tėvų, arba vaiko globėjas ar prokuroras kreipiasi į teismą, prašydamas panaikinti vaiko nuolatinę globą.

Paprastai vaikai atsiduria globos namuose savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojų iniciatyva. Kai iškyla būtinybė paimti vaiką iš šeimos, atliekama vaiko atvejo peržiūra. Kadangi iki šiol nėra patvirtinta vaiko paėmimo iš šeimos metodika, kiekviena Vaiko teisių apsaugos tarnyba veikia pagal savo nustatytą procedūrą. Pvz., neaišku, kas turi būtinai dalyvauti vaiko atvejo peržiūroje, ir pan. Kadangi savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojai neturi aiškių darbo gairių, jie neretai patenka į dviprasmišką padėtį ir yra priversti priimti individualų sprendimą pagal susiklosčiusias aplinkybes.

Vaikų išėjimas iš globos namų

Vaikas yra išleidžiamas iš globos namų šiais atvejais:

1. Sugrąžinant tėvams, kai baigiasi globos terminas.
2. Nustačius laikinąją arba nuolatinę globą šeimoje ar šeimynoje arba kitoje vaikų globos institucijoje, t.y. keičiant vaiko globėją.
3. Įvaikinimo atveju.
4. Sulaukus pilnametystės arba pripažinus veiksniu (emancipuojamas).
5. Gavus sutikimą, kad 16 metų sulaukęs vaikas gyventų skyrium nuo rūpintojo.
6. Susituokia[64].

Laikinosios globos steigimas yra ypač naudingas vyresniems vaikams, kai slaptas įvaikinimas jau neįmanomas, arba tuomet, kai dar yra vilties sugrąžinti vaiką į biologinę šeimą. Kaip jau buvo minėta, globos šeimose ir šeimynose steigimas nėra proteguojama globos forma Lietuvoje, ir retas vaikas palieka įstaigą dėl šios priežasties. Dar rečiau vaikams nusišypso galimybė išeiti iš šių namų dėl to, kad jų tėvams panaikinamas tėvų valdžios apribojimas, nes socialinis darbas su šeima, iš kurios buvo paimtas vaikas, yra minimalus.

Įvaikinimo gali tikėtis mažamečiai vaikai, jeigu jie yra našlaičiai arba neginčytinai aišku, kad jų neįmanoma sugrąžinti į šeimą. Tam yra būtinas teismo sprendimas dėl tėvų valdžios panaikinimo ir nuolatinės globos steigimo. Pasitaiko, kad vaikus metų metais „laikinai“ globoja globos namai, nors vilties sugrįžti į šeimą nėra. Taip jie netenka galimybės būti įvaikinti.

Iš paprastų globos namų vaikai gali būti perkelti į kitus globos namus, jeigu, pvz., tenai gyvena jų broliai ar seserys. Iš globos namų vaikai taip pat gali būti perkelti ir į kitokio tipo įstaigas, pvz., specialiąsias mokyklas. Perkėlimui į kitas įstaigas galioja atitinkama tvarka – reikia vaiko arba jo globėjų raštiško prašymo ir steigėjo leidimo. Neretai globos namų administracija iš vaikų tokius prašymus išgauna „šantažo“ būdu, juos baugindama. Teigiama, kad tai yra viena efektyviausių vaikų drausminimo priemonių[65]. Teko susidurti su konkrečiais atvejais, kai vaikai buvo verčiami rašyti prašymus apsigyventi specialiuosiuose globos ir auklėjimo namuose, nurodant konkrečias įstaigas, priežastis, dėl kurių jie nori būti ten apgyvendinti, ir

62 Vyriausybės nutarimas Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2002, Nr. 35-1275.
63 Ten pat.
64 Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl bendrųjų valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 2005, Nr. A1-68.
65 Ten pat.

savo nusižengimus. Jeigu nustatoma, kad vaikai turi specialiųjų poreikių, jie yra siunčiami į įstaigas, kurios gali juos patenkinti. Išsiunčiant vaikus į kitokio pobūdžio įstaigas – dažniausiai sugriežtinto režimo – pastebima tendencija „atsikratyti" nepaklusniausiaisiais, kitaip tariant – „pailsėti" nuo problemų.

Pilnametystės sulaukusių ir globos namus palikusių buvusių globotinių integravimasis į visuomenę dažniausiai yra problemiškas – jaunuoliai neturi nei reikiamų įgūdžių, nei sąlygų prisitaikyti visuomenėje ir gyventi visavertį gyvenimą. Kaip jau buvo minėta, šių daugialypių problemų priežastis – valstybės nesugebėjimas suteikti probleminėms šeimoms adekvatų socialinių paslaugų kompleksą.

Iš globos įstaigų išėjusių auklėtinių ateitis yra labai miglota. Vaikas paprastai iš anksto statomas į eilę bendrabučiui gauti, nes vienkartinės įsikūrimo pašalpos būstui įsigyti (netgi ilgesnį laiką nuomotis) neužtenka. Be to, išėję iš globos įstaigų, jaunuoliai pradeda savarankišką gyvenimą nemokėdami naudotis pinigais (iki 18 metų pinigų asmeninėms išlaidoms jie praktiškai neturi). Taigi vienintelis jų turtas – vienkartinė 6500 litų įsikūrimo pašalpa.

Specialiosios mokyklos

Vadovaujantis Specialiojo ugdymo įstatymu (1998 m.)[66], specialusis ugdymas yra skiriamas įvertinus vaiko negalios lygį ir nustačius specialiuosius poreikius, kurie gali būti nedideli, vidutiniai, dideli arba labai dideli[67]. Nustačius specialiuosius moksleivio poreikius, skiriamas specialusis ugdymas, parenkant ugdymo formą bei individualizuotą programą, atitinkančią ugdytinio poreikius[68].

Specialųjį ugdymą Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyta tvarka skiria švietimo įstaigos Specialiojo ugdymo komisija ar (ir) Pedagoginė psichologinė tarnyba, atsižvelgdama į vaiko ar jaunuolio pageidavimus ir jo tėvams/globėjams sutikus. Paprastai skiriamas nuolatinis arba laikinas specialusis ugdymas, periodiškai vertinant vaiko gebėjimų pokyčius.

Į specialiojo ugdymo įstaigą asmenys priimami tik esant Pedagoginės psichologinės tarnybos, kurios aptarnavimo teritorijoje gyvena asmuo, išvadai ir tėvams (ar vaiko globėjams) pageidaujant. Minėta išvada dėl asmens ugdymo specialiojo ugdymo įstaigoje priimama tik nuodugniai įvertinus asmens specialiuosius ugdymosi poreikius pedagoginiu, psichologiniu, medicininiu bei socialiniu aspektu. Vertinimo rezultatai aptariami su vaiko tėvais/globėjais bei mokytojais ir parengiama galutinė vertinimo išvada, kurios pagrindu, atsižvelgiant į moksleivio pageidavimus ir tėvams/globėjams sutikus, skiriamas specialusis ugdymas specialiojo ugdymo įstaigoje[69].

Į specialiojo ugdymo įstaigas priimami specialiųjų poreikių asmenys iki 21 metų amžiaus, turintys didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių[70].

Moksleivių priėmimą į stebėsenos vykdymo metu lankytas specialiąsias mokyklas reglamentuoja įstaigų patvirtinti nuostatai, pagal kuriuos moksleiviai priimami į specialiojo ugdymo įstaigą, pateikę tėvų (globėjų) prašymą ir Pedagoginės psichologinės tarnybos rekomendaciją dėl mokymo pagal specialiojo ugdymo programą. Našlaičiai ar likę be tėvų globos vaikai priimami pateikus savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymą dėl vaiko laikinosios globos steigimo ir gyvenamosios vietos nustatymo. Moksleivio priėmimas į mokyklą yra įforminamas mokyklos direktoriaus įsakymu. Priimant moksleivį į mokyklą, sudaroma dvišalė mokymo sutartis (tarp tėvų/globėjų/rūpintojų ir mokyklos direktoriaus).

66 Specialiojo ugdymo įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 115 – 3228, 6 str.
67 Švietimo ir mokslo ministro, Sveikatos apsaugos ministro ir Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Dėl asmens specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimo tvarkos // Valstybės žinios, 2000, Nr. 85 - 2608.
68 Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Dėl specialiojo ugdymo skyrimo tvarkos // Valstybės žinios, 2000, Nr. 71 - 2214.
69 Specialiojo ugdymo įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 115 – 3228, 8 str.
70 Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Dėl specialiųjų poreikių asmenų priėmimo į specialiojo ugdymo įstaigą tvarkos // Valstybės žinios, 2000, Nr. 17 – 421.

Moksleivių išvykimas, išėjus mokymo programą arba persikeliant į kitą mokyklą, įforminamas direktoriaus įsakymu. Jeigu išvykstantis moksleivis nebaigė mokyklos, teisės aktų nustatyta tvarka jam išduodamas išeito mokslo pažymėjimas[71].

Kaip jau buvo minėta, moksleivių priėmimas į specialiojo ugdymo įstaigas yra grindžiamas Pedagoginės psichologinės tarnybos išvada ir rekomendacija dėl moksleivio ugdymo pagal specialiojo ugdymo programą. Tačiau neretai lankytose įstaigose teko matyti šios tarnybos išvadas, kuriose buvo rekomenduotas ugdymas specialiojo ugdymo įstaigoje[72], o ne pagal specialiąją programą. Tokios rekomendacijos atspindėjo tuometinę praktiką, kai vienintelis būdas ugdyti specialiųjų poreikių vaiką buvo jo siuntimas į specialiąją įstaigą. Tokio pobūdžio rekomendacijos yra nenaudotinos nuo 2000 m.[73]. Tačiau realybė tebelieka tokia pati – „užprogramuojamas" vaiko siuntimas į specialiąją mokyklą.

Pastaruoju metu pasitaiko bandymų teikti vaikui specialųjį ugdymą bendrojo lavinimo mokyklų specialiosiose ar lavinamosiose klasėse, tačiau dažnai jie būna nesėkmingi, nes moksleiviai yra tiesiog nepriimami į bendrojo lavinimo mokyklas, argumentuojant specialistų stoka. Paminėtina ir tai, kad lankantis įstaigose buvo pastebėta, jog neretai moksleivių specialiųjų poreikių vertinimas bei Pedagoginės psichologinės tarnybos išvados dėl jų ugdymo buvo pateiktos dar 1996-1997 m. ir nuo to laiko nebuvo peržiūrėtos. Tuo tarpu teisės aktuose yra įtvirtinta galimybė atlikti pakartotinį (antrinį) asmens specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimą, jeigu tai buvo rekomenduota pirminio vertinimo metu arba jeigu tokiam vertinimui asmenį siunčia švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisija, pastebėjusi moksleivio specialiųjų ugdymosi poreikių pokyčius.

Tačiau periodinis privalomas Pedagoginės psichologinės tarnybos išvados patikrinimas nėra įtvirtintas įstatymiškai, tai paliekama specialiųjų ugdymo įstaigų nuožiūrai. Pastebėta, jog tokius pakartotinių specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimus specialiosios mokyklos inicijuoja itin retai. Viena vertus, daugeliu atvejų mokyklų administracija nurodo neturinti abejonių dėl vaikams nustatytų „diagnozių" ir jų vadovaujamos įstaigos tinkamumo šių vaikų poreikiams. Kita vertus, administracija pripažįsta, jog „į tokias įstaigas labai dažnai, sprendžiant šeimos socioekonomines problemas, kartu su proto negalią turinčiais šeimos nariais perkeliami ir normalūs broliai bei seserys"[74]. Tokias tendencijas patvirtina ir duomenys apie įstaigose esančius vaikus bei jų specialiuosius ugdymosi poreikius. Iš lankytų specialiųjų mokyklų bendro vaikų skaičiaus vidutiniškai 65 proc. vaikų turi nustatytą nežymų ar lengvo laipsnio protinį atsilikimą[75]. Tą patvirtinta ir UNICEF vykdytas tyrimas[76].

Kartais objektyvios kliūtys trukdo specialiosioms mokykloms siųsti vaiką pakartotiniam specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimui, taip pat gauti kitokią Pedagoginių psichologinių tarnybų teikiamą pagalbą. Lietuvoje savivaldybių lygiu veikia 53 Pedagoginės psichologinės tarnybos, pirmiausia aptarnaujančios savivaldybės įsteigtas ugdymo įstaigas. Šiuo metu yra panaikintos apskričių Pedagoginės psichologinės tarnybos, kurioms pagal pavaldumą priklausė vertinti bei aptarnauti valstybines ugdymo įstaigas, veikiančias apskrityse[77]. Savivaldybių pavaldumo Pedagoginės psichologinės tarnybos nėra įpareigotos, tačiau gali sudaryti su apskritimis sutartis dėl paslaugų teikimo. Labai stinga žmogiškųjų išteklių, t.y. specialistų, galinčių aptarnauti padidėjusį globos ir ugdymo įstaigų kontingentą. Anksčiau veikęs Švietimo ir mokslo ministerijos Pedagoginis psichologinis centras atlikdavo pakartotinį arba pirminį specialiųjų poreikių vertinimą, tačiau vėliau šis centras buvo reorganizuotas į Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centrą, kuris

71 Stebėsenos metu įstaigų pateiktų dokumentų rinkinys.
72 Ten pat.
73 Interviu su Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro atstovais.
74 Informacija, gauta iš pokalbių su administracija ir darbuotojais stebėsenos metu.
75 Stebėsenos metu įstaigų pateiktų dokumentų rinkinys.
76 Iš visų UNICEF vykdytame tyrime dalyvavusių specialiosiose internatinėse mokyklose ir specialiuosiuose ugdymo centruose (41) besimokančių vaikų nežymų intelekto sutrikimą turi 51,5 proc. visų specialiojo ugdymo institucijose besimokančių vaikų (62 proc., turinčių sutrikusį intelektą), vidutinį protinį atsilikimą – 25,8 proc. (31 proc., turinčių sutrikusį intelektą), žymų protinį atsilikimą – 4,6 proc. (6 proc., turinčių sutrikusį intelektą), labai žymų – 0,6 proc. (1 proc., turinčių sutrikusį intelektą). 17,5 proc. vaikų neturi intelekto sutrikimų. UNICEF tyrimas „Vaikai ir nejgalumas pereinamuoju laikotarpiu Vidurio ir Rytų Europoje, Nepriklausomų Valstybių Sandraugoje bei Baltijos valstybėse", 2004 m.
77 Didžioji dauguma specialiųjų internatinių mokyklų yra būtent valstybinės.

tik koordinuoja savivaldybių Pedagoginių psichologinių tarnybų veiklą, tačiau tiesiogiai nevykdo specialiųjų poreikių asmenų gebėjimų vertinimo[78]. Nors specialiųjų ugdymosi poreikių asmenų integracijos procesai Lietuvoje vyksta nuo 1991 m., tik pastaruoju metu imta kalbėti apie specialiųjų mokyklų reformos koncepcijos poreikį ir Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centrui pavesta pateikti teorinį šios reformos modelio mechanizmą[79].

Įstatymas įpareigoja, jog vaikai, kuriems nustatytas nežymus protinis atsilikimas, į specialiojo ugdymo įstaigą (specialiąją grupę, klasę) būtų priimami tik po nesėkmingo bandymo ugdytis bendrojo ugdymo įstaigoje visiškos integracijos forma, pritarus pedagoginei psichologinei tarnybai. Tačiau, kaip jau buvo minėta, tokia „nesėkmė" dažnai yra užprogramuota dėl bendrojo lavinimo mokyklų nenoro ar nepajėgumo priimti specialiųjų poreikių moksleivių. Iš įstaigų pateiktų dokumentų nėra aišku, ar prieš priimant šiuos vaikus į specialiojo ugdymo įstaigas buvo bandymų integruoti juos į bendrojo lavinimo mokyklas. Tačiau pasidomėjus vaikų, perėjusių iš specialiųjų į bendrojo lavinimo mokyklas, skaičiumi, pasirodė, jog tokių atvejų būna vidutiniškai vos 2-3 per metus[80]. Mokyklų administracijų atstovų teigimu, „dėl neigiamo visuomenės požiūrio ir mokytojų padėjėjų stokos bendrojo lavinimo mokyklų mokytojai skiria mažai dėmesio specialiųjų poreikių vaikams, nesudaromos jiems ir kitos sąlygos, todėl integruotas sutrikusio intelekto vaikų ugdymas yra neįmanomas. Mokytojai normaliose mokyklose yra nepajėgūs dirbti su specialiųjų poreikių moksleiviais, nežino, kaip su jais elgtis, tokie šie vaikai tik sėdi klasės gale. Paprastose mokyklose trūksta specialistų, kurie sutelkti specialiosiose mokyklose"[81].

Moksleivių išvykimas

Retas vaikas palieka specialiąją mokyklą dėl švietimo sistemos numatytų integracijos tikslų, t.y. perkeliamas į bendrojo lavinimo mokyklą. Dažniausiai į specialiojo ugdymo įstaigą patekęs vaikas joje praleidžia visą mokymosi laikotarpį, t.y. 9-13 metų (kadangi specialusis ugdymas galimas iki 21 metų amžiaus). Todėl vaiko patekimas į specialiąją mokyklą užtikrina ilgalaikę priklausomybę nuo tokios įstaigos ir kliūtis galimai jo integracijai.

Šių įstaigų administracijos moksleivių skaičiaus mažėjimą specialiosiose mokyklose laiko problema. Jie taip pat siūlo vaikus, turinčius vidutinę ir žymią proto negalią, ugdyti tik specialiojoje įstaigoje, kur jiems teikiama kvalifikuota specialioji pedagoginė-psichologinė pagalba, nors vienai specialiojo ugdymo įstaigai vidutiniškai tenka tik 0,3 psichologo etato.

Ne visuomet sulaukęs 18 metų ir baigęs 10 klasių moksleivis palieka specialiąją mokyklą. Dalis jaunuolių čia būna iki 21 metų ir ilgiau. Kai kurie specialiųjų mokyklų moksleiviai, išėję mokymosi programą, vyksta mokytis toliau į kitas specialiąsias profesinio rengimo mokyklas, o kartais pradeda dirbti tėvų ūkyje ir pan. Specialiosios mokyklos turėtų pasirūpinti, kad jų auklėtiniai neišeitų į nežinią, t.y. užtikrinti jiems būstą, pajamas ir t.t. Dalis auklėtinių, kurie neturi artimųjų ir kuriems reikalinga nuolatinė priežiūra, yra apgyvendinami pensionuose. Dažnai susidaro vietos pensione laukiančiųjų eilės, ir neturėdama kur išleisti jaunuolio mokykla yra priversta pratęsti jo buvimo laiką. Todėl nusistovėjo tvarka, jog, likus metams iki mokyklos baigimo, pastarosios iš anksto užima savo auklėtiniams vietas pensionuose, tuo pačiu „užprogramuodamos" specialiųjų poreikių asmenų kelią iš vienos institucijos į kitą.

78 Stebėsenos metu įstaigų pateiktų dokumentų rinkinys.
79 Informacija, gauta iš pokalbių su administracija ir darbuotojais stebėsenos metu.
80 Stebėsenos metu įstaigų pateiktų dokumentų rinkinys.
81 Informacija, gauta iš pokalbių su administracija ir darbuotojais stebėsenos metu.

Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai

Specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose vaikai apgyvendinami teismo sprendimu arba atitinkamos tarpžinybinės komisijos sprendimu.

Nepilnamečiui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, skiriama, o nusikaltimą padariusiam ir nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam nepilnamečiui gali būti skiriama auklėjamojo poveikio priemonė – atidavimas į specialiąją auklėjimo įstaigą[82]. Ši priemonė taip pat gali būti skiriama keičiant vieną auklėjamojo poveikio priemonę į kitą[83].

Tarpžinybinių komisijų sprendimu į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus siunčiami vaikai, kurie sistemingai atlieka administracinės teisės pažeidimus, kurių elgesys daro žalą ir kelia grėsmę aplinkiniams, o jų tėvų (globėjų, rūpintojų) ir vietos bendruomenės pastangų nepakanka pasiekti teigiamų jų elgesio pokyčių, taip pat asocialaus ir delinkventinio elgesio, bendrojo lavinimo mokykloje nepritampantys ir socialiai apleisti vaikai. Šiuo atveju vaiko siuntimą į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus gali inicijuoti vaiko tėvai (globėjai), globos įstaigos ar kitos institucijos, dirbančios su vaikais, taip pat mokyklos, kurioje mokosi vaikas, vadovas arba savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnyba.

Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinuosiuose nuostatuose[84] nurodoma, kad į auklėjimo ir globos namus, tėvams arba jiems atstojantiems asmenims prašant ir vaikui sutikus, su Švietimo ir mokslo ministerijos kelialapiu (...) gali būti priimami:

- 16-17 metų nepilnamečiai, nuolat darantys administracinius teisės pažeidimus (jeigu ne mažiau kaip 3 kartus per metus jiems buvo taikytos administracinio poveikio priemonės);
- 12-16 metų nepilnamečiai, nuolat pažeidžiantys mokyklos drausmę, bėgantys iš namų, valkataujantys (pagal mokyklos, kurioje jie mokosi, administracijos ir vidaus reikalų įstaigų (policijos) pateiktus dokumentus);
- 12-14 metų nepilnamečiai, padarę visuomenei pavojingą (sunkią) veiką (pagal vidaus reikalų įstaigų (policijos) pateiktus dokumentus).

Tačiau iš įstaigų pateiktų dokumentų matyti, kad vaikai į šias įstaigas gali patekti net ir nuo 8 metų.

Kreiptis į Švietimo ir mokslo ministeriją dėl nepilnamečio priėmimo į specialiuosius auklėjimo ir globos namus gali vidaus reikalų įstaigų, vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojai, mokyklos, kurioje mokosi nepilnametis, vadovas, tėvai (globėjai), jeigu yra tėvų (globėjų) raštiškas prašymas ir vaiko sutikimas.

Atidavimas į specialiąją auklėjimo įstaigą nustatomas laikotarpiui nuo trijų mėnesių iki trejų metų, bet ne ilgiau kaip iki nepilnamečiui sueis 18 metų. Konkretų buvimo specialiojoje auklėjimo įstaigoje laiką nustato teismas arba tarpžinybinė komisija, atsižvelgdami į nepilnamečio asmenybę, tai, ar jo nusikalstamas elgesys kartojasi, kokios poveikio priemonės jam taikytos ir kitas bylos aplinkybes.

Nustatytas vaiko buvimo specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose terminas gali būti pratęstas paties ugdytinio prašymu, jo tėvų (globėjų) prašymu, jeigu vaikas nori baigti ugdymo programą arba dėl kitų svarbių priežasčių, atitinkančių vaiko interesus (bet ne ilgiau, iki jam sueis 18 metų).

Priimant vaiką į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus turi būti pateikti teisės aktuose reikalaujami dokumentai[85].

82 Baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89 – 2741, 82 str.

83 Jeigu nepilnametis, kuriam yra paskirtos dvi ar trys auklėjamojo poveikio priemonės, jų nevykdo ar netinkamai jas vykdo ir dėl to buvo ne mažiau kaip du kartus įspėtas, teismas, remdamasis šių priemonių vykdymą kontroliuojančių institucijų teikimu, gali pakeisti jas kitomis auklėjamojo poveikio priemonėmis, įskaitant atidavimą į specialiąją auklėjimo įstaigą. Baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89 – 2741, 89 str.

84 Vyriausybės nutarimas Dėl Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų patvirtinimo // Valstybės žinios, 1995, Nr. 39 – 971.

85 Pvz.: teismo sprendimas, tarpžinybinės komisijos sprendimas (kelionės lapas), tėvų (globėjų, rūpintojų) prašymas ir vaiko sutikimas bei kt.

Remiantis įstaigų pateiktais duomenimis, galima konstatuoti, kad didžioji dauguma vaikų specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose yra apgyvendinti remiantis tarpžinybinės komisijos sprendimais. Teismų praktikoje sprendimas taikyti nepilnamečiui auklėjamojo poveikio priemonę – siuntimą į specialiąją auklėjimo įstaigą – nėra plačiai taikomas. Iš pokalbių su įstaigų atstovais darytina prielaida, kad jie nėra suinteresuoti, jog specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose gyventų vaikai, kuriems teismo nuosprendžiu yra paskirta ši auklėjamojo poveikio priemonė, kadangi šiems vaikams reikalingas išskirtinis dėmesys. Dauguma jų turi didelį kriminalinės patirties „bagažą", kuriuo mielai linkę dalytis su kitais įstaigos ugdytiniais, o pastarųjų dauguma ne mažiau noriai šią patirtį perima. Darbas su šiai vaikais reikalauja papildomų investicijų tiek į kvalifikuotus žmogiškuosius, tiek į materialinius išteklius.

Atkreiptinas dėmesys į teisės aktuose įtvirtinto reikalavimo pateikti vaiko sutikimą dėl jo siuntimo į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, kai sprendimą priima tarpžinybinė komisija, vykdymą. Iš pokalbių su vaikais paaiškėjo, kad neretai sutikimą (prašymą) dėl siuntimo į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus jie pasirašo dėl psichologinio spaudimo, apgaulės, įkalbinėjimo, siekdami išvengti dar blogesnių pasekmių (pvz., vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojas įkalbinėja vaiką rašyti sutikimą (prašymą) dėl siuntimo į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, žadėdamas, kad vaikas šioje įstaigoje praleis maksimaliai trumpą laiką, kad nebus varžoma jo laisvė, kad taip vaikui pavyks išvengti sunkesnių pasekmių dėl savo netinkamo elgesio ir pan.). Vaikai, iš kurių sutikimas buvo išgautas tokiu būdu, jaučiasi apgauti, nusivylę ir įskaudinti.

Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų atstovų teigimu, vaikai į šias įstaigas patenka pavėluotai, t.y. laiku nesulaukę kvalifikuotos, reikiamos pagalbos savo gyvenamoje vietoje, kai jų elgesys pasidaro beveik nevaldomas, o situacija – itin sudėtinga. Tokie vaikai tampa problema šeimos nariams, mokyklos bendruomenei ir aplinkiniams, todėl jais siekiama kuo greičiau ir kuo ilgesniam laikui „atsikratyti", atskiriant nuo visuomenės. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad didelė dalis šiuo metu specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose esančių vaikų galėjo išvengti panašaus likimo, jeigu jiems bei jų šeimoms būtų laiku suteikta kvalifikuota specialistų pagalba.

Dalis vaikų į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus patenka pakartotinai (antrą ir trečią kartą). Darbuotojai tai bando aiškinti tuo, kad nėra darbo su vaiku tęstinumo po jo išvykimo iš įstaigos. Jie pažymi, kad vaikai specialiuosiuose auklėjimo ir globos namuose yra ugdomi. Čia formuojami socialiniai jų įgūdžiai ir elgesys, atitinkantis teisės normas bei visuomenėje nusistovėjusio elgesio reikalavimus. Vaikai gyvena suvaržytoje, struktūruotoje aplinkoje, todėl, sugrįžę į įprastą žalingą aplinką, ir vėl nepajėgia atsispirti jos poveikiui. Įstaigų darbuotojai mano, kad vaikams, sugrįžusiems iš specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų, reikalinga priežiūra ir kontrolė. Pokalbių metu vaikai neneigė, kad jų elgesys vėl pasikeis į blogąją pusę, bus toks pats (panašus) kaip ir prieš juos apgyvendinant specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose, kadangi nebeliks kontrolės, priežiūros ir atsakomybės. Dalis vaikų dar būdami specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose, mano, kad išėję vėl grįš prie įprasto gyvenimo būdo: neklausys tėvų, nesimokys ir pan.

86 Pvz., 2005 m. vasario mėnesį Vaiko teisių apsaugos kontrolierė konstatavo konkrečiuose vaikų globos namuose prieš vaikus naudojamą fizinį ir psichologinį smurtą. Be to, buvo išaiškinta, kad darbuotojai į namus išsineša maistą, globos namų patalpose labai šalta, trūksta būtiniausių vaistų. Deja, tokiais atvejais kontrolierės galios yra labai ribotos – ji tegali kreiptis į steigėją (apskritį arba savivaldybę) ir siūlyti imtis veiksmų, Globos namuose skriaudžiami vaikai. Lietuvos radijas, 2005-02-02.
87 Ten pat.

Vaikų išvykimas

Įstaigų dokumentuose nurodoma, kad vaikus, priimtus į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus teismo sprendimu, išleidžia teismas direktoriaus teikimu. Įstaigos direktorius ne rečiau kaip kartą per metus rašo teikimą teismui, kuris peržiūri vaiko buvimo įstaigoje tikslingumą. Vaikai, atsiųsti tarpžinybinės komisijos sprendimu, iš įstaigos išleidžiami Mokytojų tarybos sprendimu, suderinus su tėvais ar globėjais (rūpintojais), savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnyba ir kitomis susijusiomis institucijomis. Svarbiausia išleidimo iš specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų sąlyga – pagerėjęs elgesys, teigiamas požiūris į gyvenimo, moralės normas, pasirengimas socialinei integracijai ir adaptacijai, pagerėjusios sąlygos namuose.

Praktikoje itin retai pasitaiko atvejų, kad suėjus minimaliam buvimo specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose laikotarpiui, vaikas būtų išleistas į namus. Vaiko gyvenamosios vietos Vaiko teisių apsaugos tarnyba ar policijos įstaiga yra linkusios nepritarti vaiko išėjimui iš specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų, suėjus minimaliam buvimo įstaigoje laikui. Vienas iš dažniausiai pasitaikančių argumentų – nepakankama (neįvykusi) vaiko elgesio korekcija. Pažymėtina, kad ne visos įstaigos glaudžiai bendradarbiauja su vaiko gyvenamosios vietos Vaiko teisių apsaugos tarnyba, policijos įstaigomis ir kitomis susijusiomis institucijomis. Atsižvelgiant į tai, darytina prielaida, kad daugelis neigiamo pobūdžio išvadų dėl vaiko išėjimo iš specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų yra subjektyvaus pobūdžio, grindžiamos daugiau prielaidomis negu objektyviomis aplinkybėmis.

Problemų dėl vaiko išleidimo į namus kyla ir pasibaigus maksimaliam vaiko buvimo įstaigoje terminui, ypatingai kai vaiko globėju yra laikinai skiriami specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai. Pažymėtina, kad praktikoje gana skirtingai sprendžiamas vaiko globos klausimas jo gyvenimo specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose laikotarpiu. Kai kuriais atvejais teismai, skirdami vaikui auklėjamojo poveikio priemonę – atidavimą į specialiąją auklėjimo įstaigą, vaiko gyvenimo šioje įstaigoje laikotarpiui globėju paskiria specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus. Atskirais atvejais, specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai skiriami vaiko globėju ir savivaldybės įgaliotų institucijų sprendimu. Paskirti vaiko globėju specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai atsako už vaiko priežiūrą, ugdymą ir auklėjimą. Patys specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų darbuotojai kritiškai vertina šios įstaigos paskyrimą vaiko globėju, kadangi tai, jų supratimu, yra viena iš kliūčių, trukdančių vaikui išeiti iš specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų. Dėl tarpžinybinio bendradarbiavimo trūkumų, neigiamo požiūrio į specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų ugdytinius bei nenoro priimti juos atgal į visuomenę, kai kuriems vaikams tenka būti auklėjimo ir globos namuose ilgiau negu buvo nustatyta.

Šios įstaigos buvo sukurtos remiantis filosofija, kad netinkamą vaiko elgesį galima koreguoti atskyrus vaiką nuo netinkamos aplinkos. Vadovaujantis minėtu požiūriu, neatsižvelgiama į faktą, kad probleminis elgesys gali atsirasti dėl sutrikusių santykių artimiausioje vaiko aplinkoje. Todėl norint pasiekti teigiamų vaiko elgesio pokyčių, būtina spręsti auklėjimo bei santykių problemas šeimoje. Kaip pastebi pačių įstaigų darbuotojai, epizodinė vaiko elgesio korekcija yra neefektyvi. Todėl būtina tęstinė pagalba tiek vaikui, išėjusiam iš specialiųjų auklėjimo ir globos namų, tiek jo šeimai.

Stacionarių vaikų globos ir ugdymo įstaigų darbuotojai

Vaikai, laikinai ar visam laikui netekę savo tėvų, yra ypatingai pažeidžiami, todėl jų tolesnis psichologinis ir fizinis vystymasis didele dalimi priklauso nuo jais besirūpinančių žmonių sugebėjimo kurti teigiamą aplinką bei santykius vaiko gerovei užtikrinti: fizinį ir psichologinį saugumą, rūpestį bei meilę, saviraiškos galimybes, tinkamų socialinių įgūdžių ir gebėjimų ugdymą bei lavinimą. Specialiųjų poreikių vaikai turi teisę į specialią globą ir apsaugą, o tai reikalauja iš darbuotojų specialiųjų žinių.

Vaikų globos įstaigų darbuotojai

2005 m. sausio 1 d. apskričių vaikų globos namuose buvo užimti 2034,67 etatų, o faktiškai dirbo 2040 darbuotojų. Tiesiogiai su vaikais dirbo 62,05 proc. visų darbuotojų. Didžiąją dalį tiesiogiai su vaikais dirbančio personalo sudarė auklėtojai ir jų padėjėjai. Panaši tendencija susiklostė ir savivaldybių vaikų globos namuose, kur tiesiogiai su vaikais dirbo 54,92 proc. darbuotojų. Pedagogų etatai sudarė 37,83 proc. Visose įstaigose trūko papildomo ugdymo specialistų, socialinių pedagogų ir psichologų. Galime daryti išvadą, kad nėra vieningų kriterijų, kuriais vadovaudamiesi steigėjai tvirtina įstaigos etatų sąrašą.

Moderni darbo su našlaičiais, tėvų apleistais, sutrikusio elgesio bei specialiųjų poreikių turinčiais vaikais samprata iš esmės skiriasi nuo sovietiniais metais įsišaknijusio supratimo ir darbo specifikos. Modernioji samprata pabrėžia vaiko gebėjimų prisitaikyti prie aplinkos vystymą, ryšių su visuomene atnaujinimą, visavertę integraciją į visuomenę ir visokeriopą socialinį bei psichosocialinį funkcionavimą, psichosocialinę adaptaciją, vaikų seksualinio elgesio, emocinių sutrikimų ir žalingų įpročių išsamią analizę, pagalbą įveikiant traumų sukeltas pasekmes, koreguojant emocinius bei elgesio sutrikimus. Deja, modernioji samprata ir praktikoje taikomi darbo su minėtais vaikais metodai neretai skiriasi dėl keleto priežasčių. Viena pagrindinių priežasčių, palaikančių senosios sistemos veikimo bei darbo principus ir tuo pačiu stabdančių modernizacijos procesus, – ilgus metus vaikų globos sistemoje dirbantys asmenys, tebepraktikuojantys tradicinius darbo su vaikais metodus ir besivadovaujantys atgyvenusia darbo su vaikais samprata.

Pagrindinis neigiamas panašaus darbo kolektyvo bruožas – atgyvenę ir neretai pasitaikantys nepriimtini darbo su vaikais metodai bei vaiko teisių nepaisymas[86]. Kadangi personalo kaita aptariamose įstaigose yra minimali (dauguma darbuotojų čia dirba jau 20-30 metų), juntamas kolektyvo atnaujinimo ir dinamiškumo trūkumas. Tuo labiau, kad dar po keleto metų, kai didelė dalis darbuotojų, sulaukę pensinio amžiaus, paliks savo darbo vietas, bus sunku rasti jiems pamainą.

Dauguma įstaigų patiria tą patį rūpestį – net turint laisvą etatą yra sunku surasti tinkamą specialistą. Tai ypač pasakytina apie atokiai nuo miestų įsikūrusias įstaigas. Šios įstaigos specialistams nepatrauklios dėl išlaidų transportui ir ilgos kelionės[87]. Darbas su vaikais aptariamose įstaigose yra sudėtingas, reikalaujantis ne tik specialiųjų žinių, bet ir atitinkamų asmeninių savybių. Tačiau nedideli atlyginimai skatina rinktis kitokį darbą. Pasak įstaigų administracijos atstovų, sunkiausia rasti psichologų ir socialinių bei specialiųjų pedagogų. Kita dažnai pasikartojanti problema – darbuotojų trūkumas ir steigėjo atsisakymas tvirtinti papildomus etatus.

Nors dauguma įstaigų administracijų atstovų teigė, kad kvalifikacijos kėlimo kursų ir kitokių mokymų

darbuotojams netrūksta, praktika rodo, jog kai kuriose įstaigose darbuotojams stinga žinių. Paaiškėjo, kad daugumoje įstaigų seksualinį potraukį viešai demonstruojančių jaunuolių elgesys būtų klaidingai traktuojamas ir personalo reakcija/veiksmai būtų neadekvatūs. Taip pat trūksta žinių, kaip valdyti agresyvų vaikų elgesį, spręsti konfliktines situacijas ir pan. Darbo su vaikais metodai, kurie buvo priimtini esant sovietinei sistemai, yra sunkiai išgyvendinami ir negali pasikeisti savaime[88]. Todėl gerai suplanuotas ir poreikius atitinkantis mokymų planas yra būtinas.

Didelę sumaištį specialiųjų mokyklų kolektyvuose sukėlė jau suplanuota šių mokyklų reforma, numatanti, kad nuo 2007 m. vaikai turės gyventi paprastuose globos namuose, o specialiosios mokyklos liks tik išsilavinimą teikiančiomis įstaigomis. Su vaikais dirbantys auklėtojai nerimauja, kad praras darbą, ir jau dabar galvoja apie alternatyvas[89]. Tuo pačiu vengiama priimti naujų darbuotojų, nes dėl vykstančios reorganizacijos kai kurių įstaigų ateitis yra gana miglota.

Išvados

1. Vaikų globos ir ugdymo įstaigų sistema atspindi socialinės atskirties filosofiją, pagal kurią vaiko, šeimos, mokyklos problemos sprendžiamos izoliuojant vaiką nuo visuomenės. Dažnai net ir fizinė įstaigos vieta prisideda prie ypatingos globos ir dėmesio reikalingų vaikų visuomeninės atskirties, lemia ryšių su šeima bei prigimtinių tėvų pareigų atsakomybės vaikų atžvilgiu, silpnėjimą ir trukdo pilnavertei vaikų integracijai į visuomenę.

2. Stacionariose globos ir ugdymo įstaigose didėja vaikų priklausomybė nuo sistemos, neugdomas jų savarankiškumas. Stinga atsakingų žinybų bendradarbiavimo, iniciatyvos ir pastangų sugrąžinti vaiką į šeimą ir visuomenę iki pilnametystės, o jos sulaukus, ilgas gyvenimas įstaigoje dažniausiai jau yra „užprogramavęs“ nesėkmingą vaiko integraciją į visuomenę.

3. Pagalbos vaikui, jo šeimai modelis, kai vaikas apgyvendinamas stacionarioje, uždaroje globos ar ugdymo įstaigoje, neatitinka deinstitucionalizacijos, integruoto mokymo ir ugdymo, šiuolaikinės vaiko globos bei vaiko interesų pirmumo principų. Vaiko globa įstaigoje turi būti karštutinė priemonė, vaikas gali būti apgyvendinamas institucijoje tik išimtinais atvejais ir kai tai neprieštarauja vaiko interesams. Dėl teisinio reglamentavimo spragų, vangiai besikeičiančios susiformavusios praktikos ir sistemos, kvalifikuotų specialistų, galinčių teikti efektyvią, kompleksinę pagalbą vaikui ir šeimai, trūkumo, silpno praktinio tarpžinybinio bendradarbiavimo, vaiko apgyvendinimas institucijoje yra viena pagrindinių „pagalbos“ vaikui priemonių.

4. Gyvenimas stacionarioje globos ar ugdymo įstaigoje, priešingai negu turėtų būti, susilpnina arba nutraukia vaiko ryšius su šeima, užkerta kelią jo sėkmingai socializacijai.

5. Vaiko patekimas į stacionarias globos ar ugdymo įstaigas dažniausiai yra nepakankamo ar neefektyvaus darbo su vaiku ir šeima rezultatas. Prevencinis darbas su rizikos grupės šeimomis, vaikais yra dirbamas netolygiai. Retai šeimai yra teikiama kompleksinė pagalbą, siekiant išvengti vaiko paėmimo iš šeimos, ar, jeigu tai buvo neišvengiama, per įmanomai trumpiausią laiką, siekiant grąžinti vaiką į šeimą.

88 Ten pat.

89 Informacija, gauta iš pokalbių su administracija ir darbuotojais stebėsenos metu.

6. Dalies vaikų globos ar ugdymo įstaigų darbuotojų motyvacija yra labai silpna. Viena iš priežasčių – nėra darbo su vaiku tęstinumo, jam grįžus į šeimą, visuomenę. Išlieka didelė tikimybė, kad vaikas vėl grįš į tą pačią ar kitą įstaigą. Kita priežastis – atokiose vietovėse įsikūrusios įstaigos dėl specialistų trūkumo įdarbina arčiausiai gyvenančius asmenis, nekeldama jiems aukštų reikalavimų. Neturėdami pakankamos kvalifikacijos, darbuotojai dažnai apsiriboja kasdienių vaiko poreikių tenkinimu, nesiekiant reikalingų vaiko elgesio pokyčių, sėkmingos integracijos į visuomenę ir pan.

7. Nėra vieningos vaikų stacionariose globos ar ugdymo įstaigose apskaitos, nes skirtingos žinybos apskaičiuoja tik jų pavaldumo įstaigose gyvenančius vaikus. Pateikiant statistinę informaciją apie vaikus įstaigose, tiksliausi duomenys yra apie įstaigų globoje esančius vaikus, tačiau į šią apskaitą nepatenka vaikai, dėl tam tikrų aplinkybių stacionariose įstaigose gyvenantys tam tikrą paskirtą terminą arba didelę dalį savo mokyklinio amžiaus. Tokiu būdu visuomenė neturi tikslios informacijos apie institucionalizuotus vaikus.

8. Vaikų teisės gali būti pažeidžiamos dėl to, kad įvairių įstaigų specialistai vengia bendradarbiauti, trūksta iniciatyvumo ir geranoriškumo, nuoseklaus ir įvairiapusiško požiūrio į problemų sprendimą. Neretai įstaigos, specialistai mėgina išvengti tiesioginės atsakomybės, intensyvaus darbo reikalaujančių vaiko ir jo šeimos problemų sprendimo ir, vadovaudamiesi jų veiklą reglamentuojančiuose dokumentuose apibrėžtomis siauromis funkcijomis, siekia tokių vaikų globą, priežiūrą perduoti kitai įstaigai. Dėl šios priežasties ypatingai nukenčia įvairių ir įsisenėjusių problemų, kurių sprendimui reikalinga kompleksinė tarpžinybinio pobūdžio pagalba, turintys vaikai bei jų šeimos.

9. Nėra vieningos vaikų globos ar ugdymo įstaigų finansavimo sistemos, todėl skirtingo pavaldumo vaikų globos įstaigose gyvenančių vaikų išlaikymui yra skiriamos nevienodos lėšos. Finansavimo sistema orientuota į globos įstaigos išlaikymą (pastatų išlaikymo, komunalinių paslaugų, darbo užmokesčio ir kt. išlaidoms), paliekant nedidelę dalį lėšų, tiesiogiai tenkančių vaiko pagrindinėms reikmėms tenkinti.

10. Lietuvos teisės aktuose nėra įtvirtinti pakankami saugikliai, kad nedidelės ar vidutinės negalės asmenys nepatektų į specialiąsias ugdymo įstaigas, tai yra, kad būtų vadovaujamasi „paskutinės priemonės“ principu, todėl vaikų su nežymia protine negalia integracija į bendrojo lavinimo mokyklas vyksta labai lėtai. Specialiosios mokyklos stengiasi išlaikyti turimus ir prisitraukti naujus specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius moksleivius, nes tai užtikrina jų išgyvenimą, pastatų, darbuotojų etatų išlaikymą.

11. Neretai į specialiąsias mokyklas siunčiami vaikai, kurių raidos sutrikimą lemia ne tiek medicininiai, kiek socialiniai veiksniai. Mokymasis specialiojoje mokykloje dažnai užtikrina ne tik jų specialiuosius poreikius atitinkantį ugdymą, bet ir sprendžia nemažai socialinių problemų – maitinimą, rūbus, nakvynę, saugumą ir šilumą, kurios turėtų būti integrali pagalbos šeimai dalis.

12. Kadangi didžioji dauguma specialistų sutelkta specialiosiose mokyklose, bendrojo lavinimo mokyklose stinga specialiųjų pedagogų ir kitų reikiamų profesionalų, kurie galėtų teikti kokybišką ir adekvačią pagalbą specialiųjų ugdymosi poreikių asmenims. Negaudami tokių paslaugų ar pakankamos pagalbos, tokie moksleiviai ar/ir jų tėvai vėlgi yra priversti pasirinkti specialiojo ugdymo įstaigą, kaip vienintelę galimybę įgyti išsilavinimą.

13. Bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviai mokyklos aplinkoje neturi galimybės matyti neįgaliųjų, todėl neugdoma jų tolerancija „kitokiems“ nei visi žmonėms. Kuo ankstesniame amžiuje vaikai asmeniškai susiduria su neįgaliaisiais, tuo tolerantiškesni pastarųjų atžvilgiu jie bus ateityje.

Rekomendacijos

1. Keisti požiūrį į institucinės globos įstaigas ir aiškiai suformuluoti jų misiją, atsižvelgiant į Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos principines nuostatas – vaikas privalo augti šeimoje, o jei atskiriamas nuo jos, tai turi būti daroma vadovaujantis geriausiais jo interesais su sąlyga grąžinti vaiką į šeimą, o jei jos nėra – paruošti visaverčiam savarankiškam gyvenimui.

2. Neatidėliotinai vykdyti vaikų globos reformą, palaipsniui pereinant prie vaikų globos namų modelio, kuris efektyviausiai atitiktų vaiko globos tikslus ir ruoštų vaiką savarankiškam gyvenimui ir integracijai į visuomenėje, keičiant jų personalo struktūrą, priartinant prie vaiko ugdymo globos šeimoje, šeimynoje formos, taip pat užtikrinant šias institucijas paliekančių vaikų pasirengimą savarankiškai gyventi visuomenėje, stiprintų vaiko pasitikėjimą savimi.

3. Siekiant išsaugoti vaiką šeimoje būtina diegti efektyvias darbo su rizikos šeimomis formas, užtikrinant pakankamą kiekį tinkamos kvalifikacijos specialistų ir tarpžinybinio bendradarbiavimo mechanizmą.

4. Likusiam be tėvų globos vaikui turi būti teikiama įvairiapusė, kvalifikuota ir kokybiška pagalba.

5. Vaikų globos ar ugdymo įstaigose turi dirbti kvalifikuoti, motyvuoti darbuotojai, kurie gali padėti vaikui įveikti neigiamus išgyvenimus, suteikti reikalingą pagalbą, kad vaikas įgytų socialinių įgūdžių ir galėtų sėkmingai integruotis į socialinę aplinką, būtų pasiruošęs savarankiškam gyvenimui.

6. Vaikų skaičius institucinės globos įstaigose turi būti palaipsniui mažinamas, populiarinant, skatinant vaiko globą šeimoje. Vaiko globos statusas turi atitikti realią vaiko situaciją ir interesus – grįžti į šeimą ar būti įvaikintam.

7.Vaikai, turintys elgesio ir emocinių sutrikimų, reikalauja ypatingos priežiūros ir pagalbos. Būtina steigti specializuotas įstaigas, kuriose šie vaikai galėtų gauti reikalingą (medicininę, psichologinę, socialinę ir kt.) ir efektyvią pagalbą, sudarančią prielaidas jų sėkmingai adaptacijai ir integracijai.

8. Vaikų globos sistemos sėkmingam reorganizavimui yra labai svarbu įdiegti vaiko interesus atitinkantį paslaugų finansavimo mechanizmą, t.y., įvesti vaiko „paslaugų krepšelio“ modelį. Įvedus vaiko „paslaugų krepšelį“, atsiras galimybė teikti vaikams paslaugas pagal jų poreikį, racionaliau planuoti vaikų globos įstaigų tinklą, stiprinti vaikų globos namų finansinį stabilumą ir savarankiškumą.

9. Būtina numatyti aiškius normatyvus, kurių pagrindu būtų formuojamas vaikų globos namų biudžetas. Planuojant lėšų poreikį, tikslinga įvertinti globos namuose gyvenančių vaikų skaičių, jų poreikius, teikiamas socialines ir ugdymo paslaugas ir kitus veiksnius. Padėtį pagerintų valstybės finansuojamos tikslinės programos vaikų užimtumo sąlygoms gerinti, pastatams ir patalpoms atnaujinti ir kt. Vyriausybė turi iš esmės peržiūrėti ilgus metus nesikeičiantį atgyvenusį biudžeto lėšų skirstymo principą, kai didžioji lėšų dalis atitenka esamoms stacionarioms vaikų globos įstaigoms išlaikyti, o naujoms alternatyvoms, nukreiptoms į efektyvią institucionalizacijos prevenciją, lėšų arba visai neskiriama, arba skiriama minimaliai. Ši ydinga praktika turi būti pakeista moderniu programiniu principu, prioritetą teikiant efektyvių prevencinių programų plėtrai bendruomenėse, įtraukiant į šį tęstinį procesą visų lygių valdžios institucijas ir bendruomenines organizacijas.

10. Vaiko ir šeimos socializacijos nesėkmių prevencija turi tapti svarbiausiu prioritetu, planuojant Europos Sąjungos struktūrinių fondų paramą Lietuvai 2007-2013 metais.

11. Visi įstaigos darbuotojai, tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai dirbantys su vaikais, turi turėti vienodą ir aiškiai apibrėžtą supratimą apie įstaigos paskirtį, vadovautis tais pačiais vertybiniais principais ir geriausiais vaiko interesais.

Parengta ataskaita buvo nusiųsta stebėjimo vizitų metu aplankytų įstaigų vadovams ir buvo siūloma pateikti savo pastabas ir komentarus. Atsakymas buvo gautas tik vienas.

KAUNO APSKRITIES UGDYMO IR GLOBOS CENTRO KOMENTARAS

TYRIMO TEMA: VAIKO TEISIŲ PADĖTIS STACIONARIOSE GLOBOS IR UGDYMO ĮSTAIGOSE

PRISTATYMUI

Stacionarios vaikų globos ir ugdymo įstaigos finansuojamos iš Lietuvos valstybės biudžeto, bet kiekvienu konkrečiu atveju priklausomas nuo steigėjo. Todėl skiriasi ne tik pinigų suma, skiriama vaiko išlaikymui, bet neretai skiriasi ir darbuotojų darbo organizavimo sąlygos (atostogų trukmė, darbo valandų skaičius, vaikų skaičius grupėje).

Nepilnamečiai, kurių apgyvendinimą specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose nustato teismas, ne visada ten patenka. Įstaigos reikalauja dar kelialapio iš Švietimo ministerijos, arba, dar paprasčiau, pareiškia, kad neturi vietų, ir teismo sprendimas nevykdomas. Dar absurdiškiau yra tai, kad įstaigos pavadinimas yra "globos namai", o pagal Švietimo ministerijos patvirtintus nuostatus čia nevykdoma globa, įstaiga neatsakinga už joje gyvenantį vaiką, net jei jis ten pateko teismo sprendimu.

Visada glumino vaiko sutikimo apgyvendinti spec. globos institucijoje reikalavimas, ypač jei vaikas ten vyksta teismo sprendimu.

Ne visada nepilnamečiams vyresniems nei 16 metų reikalinga institucinė globa. Dažnai tai būna vaikai našlaičiai, kuriuos užaugino močiutė. Paauglys neklauso senos močiutės, nelanko mokyklos, ir tokį problemišką vaiką pagal amžių, suaugusį pagal gyvenimišką patirtį, VTAT apgyvendina institucijoje prieš jo valią. Atsakomybė už jį užkraunama valstybei. Kai toks jaunuolis padaro nusikaltimą, žalą tenka atlyginti institucijai, nors tam jos biudžete lėšos nenumatytos. Pats jaunuolis tokiu atveju už nieką ne tik neatsako, dar sulaukęs pilnametystės pasinaudoja visomis socialinėmis garantijomis, nors jis jau spėjo padaryti valstybei žalos už ne vieną dešimtį tūkstančių litų. Jis niekur nesimoko, nes jam jau 16 metų, skiriama rūpyba institucijoje, nes jis dar nepilnametis. Dažnai toks paauglys visai negyvendamas institucijoje sulaukia pilnametystės, nes VTAT neturi kam skirti jo globą. Mūsų manymu toks jaunuolis galėtų toliau gyventi kur gyvenęs, o jam socialinę pagalbą teiktų savivaldybės ar seniūnijos skirtas socialinis darbuotojas. Jis galėtų padėti įsidarbinti, kontroliuotų būsto išsaugojimo klausimus, bendravimą su šeima. Tai būtų ir nusikalstamumo prevencija, nes didelė paauglių koncentracija globos institucijose didina ir to rajono nusikalstamumą.

Paauglys, gyvenantis šeimoje gauna kišenpinigius, kai tuo tarpu jo bendraamžis globos institucijoje negauna jokių pinigų, o poreikiai jų vienodi. Institucinis vaikas priverčiamas eiti vogti, plėšikauti. Liūdniausia, kad tai jiems tampa gyvenimo norma, o juk į tai jį pastūmėjo globos sistema. Kadangi mūsų centro ugdytinių daugumą sudaro būtent tokie paaugliai, šios išvados pagrįstos ilgalaike patirtimi.

Kita dažnai tokius paauglius liečianti problema, tai globos namų, kuriuose jie užaugo nuo mažens, "atsikratymas" nepaklusniais. Į mūsų centrą iš visos eilės kitų globos namų perkeliami problemiški vaikai, "apsivalant" savo kontingentą. Kaip vertintume tėvus, atsikračiusius nepaklusnaus vaiko? O instituciniu atveju

“geresniems” globos namams “apsivalyti” padeda VTAT, netgi pažeidinėdami globos įstatymą – atskirdami brolius ir seseris. O išmestas iš įprastinės aplinkos, atsidūręs tarp daugumos delinkventiško elgesio jaunuolių, paauglys tikrai netampa geresnis, arba, dar blogiau, jis kenčia dėl pažeminimo, praeina nelengvą adaptacijos laikotarpį. Ir tai jį ištinka būtent tada, kai, visi žinome, paaugliui ir taip būna daug brandos problemų.

Skyriuje apie vaiko teisių pažeidimus įstaigose, teigiama, kad iš vaiko atimama teisė į turiningą laisvalaikio praleidimą, jei už netinkamą elgesį jis neleidžiamas į ekskursiją, į miestą ir kt. Juk vaikas pats pasirenka laisvalaikio praleidimo formas. Jei jis nusprendė nusikalsti, jis turi žinoti, kad teks už tai atsakyti, kažką prarasti. Vaikas turi ir pareigas...

GLOBAL INITIATIVE ON PSYCHIATRY

LIETUVOS TELEFONINIŲ PSICHOLOGINĖS PAGALBOS TARNYBŲ ASOCIACIJA

LIETUVOS RESPUBLIKOS VAIKO TEISIŲ APSAUGOS KONTROLIERIAUS ĮSTAIGA

LIETUVOS SUTRIKUSIO INTELEKTO ŽMONIŲ GLOBOS BENDRIJA
VILTIS

Paramos vaikams centras
Children Support Centre

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS
HUMAN RIGHTS MONITORING INSTITUTE